خواہر شاہ سراج ۲۳۵۳

حکایتِ یوسف شاہ سراج

(کیفیت قضیۂ عجیب در اوائلِ سلطنت صفویہ ہنگامیکہ
محمد شاہ صفوی بجہتِ وقوع بعضے حوادث سلطنت
را بہ پسر خود شاہ عباسِ اول تسلیم نمودہ بود۔ سالِ
ہفتم جلوس شاہ عباس در قزوین پایۂ تخت سلاطین
مزبورہ واقع مے شود)۔

در اوّلِ فصلِ بہار سہ روز از عید نو روز
گذشتہ سہ ساعت بعد از ظہر شاہ عباس اول
با محبوبۂ خود سلمیٰ خاتون در قصر نشستہ مشغول
صحبت است۔

آغا مبارک خواجہ باشی پردہ را بلند کردہ تعظیم عمل آوردہ

عرض میکند میرزا صدرالدین منجم باشی میخواهد
قبلۂ عالم مشرف شود برائے امر واجبی
شاه - (به سلمی خاتون اشاره میکند بحرم خانه برود - بخواجه
باشی مے فرمائید) بگو بیآید ٭
(منجم باشی بحضورِ شاه مشرف شده تعظیم و تکریم بجا می آورد)
شاه - میرزا چه چیز است ٭
منجم باشی - قبلۂ عالم سلامت باشد ! این اوقات از
سیرِ کواکب اینچنین معلوم میشود که پانزده روز از عید
نوروز گذشته مریخ[1] با عقرب[2] مقارنه[3] دارد و تاثیر
این قرانِ نحسین[4] این است که در مشرق زمین بالترجیح
در ملک ایران بوجود صاحب سلطنتی صدمۂ عظیمی

[1] مریخ ستاره که جلادِ فلک است [2] عقرب کژدم. مراد از برج هشتم آسمانی که نحس است [3] مقارنه جمع شدن ستارگان در یک برج [4] قرانِ نحسین یکجا شدن دو کوکب نحس ٭

خواہد رسید۔ بنا بر این بندہ کہ مخلص و جاں نثار
این آستانہ[1] تشنیہ مے باشم۔ بر خود واجب دانستم
کہ پیش از حادثہ این کیفیت را بقبلۂ عالم معروض کنم
دراں اوقات شاہ منتہا[2] بیست و دو سہ سال زیاد
تر نداشت دراں سن جوانی ہم واضح است کہ زندگانی چہ قدر
شیریں و عزیز و گرامی میشود۔ خصوص کہ در درجات علیائے
تخت سلطنت کامرانی و کامیابی داشتہ باشد خبر منجم باشی ناشئ
شاہ جوان را سخت بوحشت انداختہ فی الفور رنگش پریدہ
بطورے خود راے بازد کہ گویا بیہوش شدہ بعد از دقیقۂ
چند سر بلند کردہ میرزا صدر الدین مے فرمائید) خوب
مرخصی۔ بروا(منجم باشی سر فرود آوردہ بر میگردد)
شاہ۔ تنہائیم ساعت در قصر بفکر فرد پیچیدہ بعد بہ آقا

[1] روشن [2] منتہا آخر درجہ [3] رخصت دادہ شدہ

مبارک رو بیاشد، فراش روانه کن۔ میرزا محسن وزیر
زمان خان سردار۔ میرزا یحیی مستوفی و اخوند صمد
ملا باشی را بحضور من بیاورد۔

و خواجه بیرون رفته فراش فرستاده اشخاص متفصله را
حاضر نموده بعد از اذن ورود تعظیم و سجود بجا آورده
سر رشته فرمان مے ایستند۔

شاہ۔ شمارا بجہت دفع حادثہ بہ مشورت خواستہ
ام کہ در تقدیر آں حادثہ باید تدبیرے کنید مصلحت
بنمائید چوں کہ مجلس خاص است از جانب شمٰی الجوانب
اجازت حضور بنشینید در ایں باب کنگاش کنید۔

(اشخاص فرمائش شاہ را بجا آوردہ بعد شاہ خبر منجم باشی را بایشان اِلقا)

---

۱ مستوفی ... دیوان کہ از محاسب آں حساب مے گیرد۔ ۲ تقدیر
اندازہ صحیح نمودن در بارۂ چیزے۔ ۳ کنگاش۔ مشورہ و صلاح۔
۵۴ انداختن چیزے در دل۔ یعنی حالی کردن و مطلع ساختن۔

ے فرمائید و برائے دفع حادثہ از وجود خود از ایشاں رائے
میخواہند۔ حضرت را تحیّرے رو دادہ پس از لمحۂ سکوت
میرزا محسن وزیر اظہار رائے می نماید)۔

نطق میرزا محسن وزیر

اخلاص و ارادت بندہ کمین نسبت بدولت علیہ
از بدیہیات[1] است۔ البتہ در خاطر مبارک قبلۂ عالم
ہست کہ ایام سلطنت پدر بزرگوارتان از بے کفایتی
و بے خیالیٔ مباشرین[2] سابق امور وزارت جلیلہ
خزانۂ عامرہ بچہ مرتبہ از نقود خالی شدہ بود از روزیکہ
ایں عمل عمدہ بہ اطلاعات چاکر محوّل است برائے

---

[1] بدیہیات۔ اشیائیکہ دانستن آنہا آسان باشد۔

[2] اشخاصیکہ بر کارے مامور شوند یعنی وزرائے سابق۔

معمورۂ خزانہ تدبیر کردہ قرار گذاردم کہ ہر کہ
از چاکران دربار بہ شغلے منصوب و بہ ولایتے
بحکومت مامور شود بہ فراخورِ[1] حال مبلغے برسم پیشکش
تسلیم خزینہ نماید۔ و علاوہ ہر وقت قبلۂ عالم کاشانۂ
امیرے را بہ تشریفِ قدوم مبارک و میموں سرفرماید
صاحبِ کاشانۂ اقمشۂ[2] نفیسہ پائے انداز و با پیشکشے[3]
نقد خود را ممتاز بدارد۔ بواسطۂ ایں نوع تدبیر
من اکنوں کہ سال ہشتمین جلوس قبلۂ عالم است
بحمد اللہ خزانۂ عامرہ از نقودِ وافرہ مملو است دربابِ
پیش رفتنِ امورِ وزارت از طرف بندہ کمین بے تجربگی[4]
غیر متصور است اما در مقابل تاثیراتِ کواکب از تدبیراتِ

---

[1] موافقِ قدرت۔ [2] جمع قماش یعنی پارچہ [3] پیشکشی روپیہ دادن۔
[4] یعنی بندہ تجربہ کار است۔

عاجز و متحیرم ۔

(بعد از آں زمان خان سردار تُغلق میگشته)

اگرچہ این چاکر ریش خود را در خدمت دولت علیّہ بہ اخلاص و ہنر سفید کردہ ام مثلاً دہ سال قبل ازیں از طائفۂ عثمانیہ بسر عسکرئے بکر پاشا و مرجی اوغلی قریب ہفتاد ہزار نفر قشون مستعد[1] شدہ بودند بخاک ایران ہجوم بیاوردند۔ پدر بزرگوار قبلۂ عالم سرداری قشون ایران را بمن واگذار[2] نمودند۔ ہر چند قشون ما ہم در عدد کمتر از طائفۂ عثمانیہ نبودند۔ امّا من حیف خوردم کہ قشون[3] فرقۂ ناجیہ را در مقابل گروہ ضالّہ بمعرض تلف بیندازم بنا بر آن امر کردم کہ از سرحد

[1] سپہ سالاری [2] تفویض و حوالہ نمودند [3] اینجا اشارہ از مردم ایرانی و ترکی باشد۔

عثمانیہ تا نہایت ملک آذربائیجان جمیع زراعت دہقانان آنجا را تالان[1] و چارپایہ شان را تاراج نمودہ بیاوردند۔ و راہہا و پلہائے سر راہ را جمیعاً خراب کنند۔ وقتیکہ بکر پاشا بسر حد ما داخل شد با وجودیکہ یک نفر از سپاہ و لشکر ما را در مقابل خود ندید اما راہہا بمرتبہ خراب و ویران شدہ بود کہ ہرگز قادر بر حرکت توپخانہ نشدہ تا چار توپخانہ را در سرحد گذاردہ پیادہ و سوارہ قشون را بے توپ و توپ خانہ برداشتہ بانواع زحمت و مرارت[2] وارد تبریز شدند و بہر ناحیہ کہ برائے تحصیل آذوقہ سوار روانہ کرد حبۂ گندم و جو یا گاو و گوسفندے گیر نیاوردہ[3] بعد از سہ روز افتان و خیزان۔ گرسنہ و افسردہ۔ لاعلاج

---

[1] تالان۔ تباہ و غارت [2] مرارت۔ تلخی۔ [3] گیر نیاوردہ۔ حاصل نکردہ

و پریشان۔ کوس رحلت زدہ از تبریز گریخت۔ بہمین
تدبیر ملک ایران از ہجوم طوائف بیگانہ محفوظ
ماند۔ خراب کردن راہہا و ریختن[1] پلہا بمرتبۂ مفید
افتاد کہ دولت علیہ بعد از گریختن بکر پاشا[2] ہم
برائے عدم قدرت ورود قشون بیگانہ بخاک
ایران آبادیٔ خرابہائے مراصلاح ندیدند۔ ہنوز
ہم بہ ہمان حالت باقی است۔ از این جہت از قشون
دولت علیہ داغ یکے خونے نہ شدہ جملۂ عساکر
منصورہ از وحشت دشمن ہمسایہ سالم ماند در خصوص
این قسم کارہا پیرہ[3] سگ آستانۂ علیہ از تدبیر عاجز
نیست۔ اما در مخالفت کواکب عقل کاسر[4] از تدبیر علاج

---

[1] ریختن ضائع کردن [2] یعنی تا فوج بیگانہ در ایران داخل نہ شود جاہائے کہ من ویران کردہ بودم آنرا آباد کردن مناسب ندانستند [3] پیرہ سگ یہ سگ پیر یعنی من [4] کاسر از کسر یعنی ناقص۔

قاصر است ٭

(وحشت شاه افزون تر مے شود۔ بعد میرزا یحیٰی مستوفی گفتار میکند)

میرزا یحیٰی۔ این بندهٔ حقیر از آنجا که دست پروردهٔ وزیر و از نزدیکان او بوده۔ از برکت وجود ایشان باین منصب رسیده ام در اظهار اخلاص و صداقت بکلی پیرو نیّت حسنه و قواعد محسنهٔ ایشان می باشم معروض خاکپائے مبارک هست که عمل مواجب[1] تشویش و صاحب منصبان خورده یا بموجب فرمان قبلهٔ عالم و با امضائے من از مداخل ولایتها حواله میشود۔ وچون در خزانهٔ عامره[2] چنانکه وزیر ذکر نموده نقصان نقود[3] مشاهده

---

[1] در ماهیه که در هند تنخواه مے گویند [2] خزانهٔ عامره یعنی خزانهٔ آباد مراد از خزانهٔ شاهی باشد [3] جمع نقد یعنی پول ٭

شدہ بود بنابر این من ہم از این جہت افسردہ[1]
دل بودم۔ اگرچہ فرامینِ مواجبہا را امضا[2] و بولایتہا
حوالے نمودم برائے اینکہ قطع[3] کردنِ مواجبہا
دولت علیہ را در نظرہا بے اعتبار ننماید۔ امّا در
خفیہ بہمہ حکّام ولایتہا پیش از وقت مکتوب ہے
فرستادم کہ بدونِ نوشتۂ جداگانۂ من محض موجبِ
فرمان از اجرائے مواجب احتراز نمایند۔ و بہ
سبب ہمیں تدبیر من داخلِ خزانۂ عامرہ روزافزون
وخیلے تفاوت[4] کردہ است۔ اہلِ قشون و صاحب
منصبہا ہم ہر چند بمواجب[5] لاوصول بازماندہ اند۔
امّا الحمدللہ بجہت صلح و آسایش و کمال ارزانے

---

۱ افسردہ دل۔ ملول و دلگیر ۲ ادائیگی جاری داشتن ۳ قطع کردن۔ موقوف کردن ۴ یعنی بسیار زیادہ شدہ است ۵ یعنی مشاہرہ کہ حاصل نشدہ است

ایران چنداں بمواجب محتاج نشده اند در
خصوص این قبیل کارہا ذہن دقیق چاکر ید بیضا[1]
مے نماید۔ لیکن براے رد تاثیر کواکب راستی عقلم
بجاے نے رسد و چاره نمی توانم کرد +

(نوبت بہ ملّا باشی رسیده عرض میکند)

ملا باشی۔ جناب اقدس باری وجود مبارک قبلۂ عالم
را بحرمت آئمۂ[2] اطہار از جمیع آفات سماوی دارضی
محفوظ کناد! اخلاص و صداقت این داعیٔ[3] دوام
دولت قاہره نسبت بسلسلۂ جلیلۂ صفویہ از توصیف
خارج است۔ در زمان پدر بزرگوار قبلۂ عالم کہ
بمنصب ملّا باشی گری سرافراز شدم نصف ایران

---

[1] ید بیضا بمعنی دست روشن یعنی کرامات بالخصوص معجزه حضرت موسیٰ علیہ السلام۔
[2] آئمہ جمع امام و اطہار جمع اطہر یعنی پاک [3] داعی دعا کننده۔

حتیٰ نصف پایۂ تخت ہم سنی بودند۔ اوّلاً بسبب
مواعظ حسنہ و ثانیاً بجہت تخویفات کثیرہ ہمہ سنیہا
را براہِ راست مذہب اثنیٰ عشریہ ہدایت کردہ ام
اکنوں از کرم خدا و کرامت من در صفحۂ ایران پنج
و شش نفر زیادہ تر سُنّی ہم نمی رسد۔ در این
باب از اہل ایران ہم کمال رضامندی را وارم
کہ بمجرّد تکلیف[له] از مذہبہائے قدیمۂ آباد اجداد
شان دست برداشتہ ہدایت یافتند حتیٰ من خواستم
کہ بہ جہود و ارمنی ہم دست بیندازم۔ آنہا را ہم
بمذہب شیعہ برگردانم۔ امّا بعضے مردمان خیراندیش
مصلحت ندیدند کہ لزومے ندارد۔ چوں در ہر
خاک جہود و ارمنی ہست در خاک ما ہم چند نفر

[له] تکلیف بمعنی فہمائش و تنبیہ از روئے ہدایت۔

بوده باشد عجیب ندارد۔ علاوہ برایں در ممالک اسلام موافق احادیث صریحہ مالک تخت و تاج را واجب الاطاعت و شریف الذات نمیدانند این درجۂ عالیہ را حقِ امام و یہ نائب امام از مجتہدینِ اعلم متعلق مے دانند۔ امّا من بجمیع خطیبہ ہا نوشتم در ہمہ ولایتہا در مساجد بہ منابر[1] بالا رفتہ اعلان نمایند کہ ہماں احادیث بسلسلۂ صفویہ شامل[2] نیست زیراکہ از خاندانِ نبوت و دودمانِ امامت ظہور کردہ اند و واضح است کہ ائمہ صلوات اللہ علیہم ہم آں احادیث را درحق غیر فرمودہ است نہ دربارۂ اولادِ خود۔ امّا ایں اوقات کہ وجود قبلۂ عالم

[1] منابر جمع منبر کہ بالائے آں خطیب خطبہ مے خواند۔

[2] یعنی ہیچ تعلق بہ پادشاہان صفویہ ندارد۔

از تاثیر کواکب در محلِ خطر است دلِ من از غصّه مثلِ ماہی در میانِ تابہ بریان مے شود۔ بعقلِ قاصر ہیچمیرسد[1] کہ خود آں ملعون منجّم باشی زیادہ تر از ما چارۂ ایں کار را بداند۔ بقبلۂ عالم خیانت کردہ است۔ تاثیر کواکب را بُرُوز[ا] دادہ است علاجِ دفع آں را اظہار نکردہ است البتّہ بنا بفکر خبیث[2] کہ زہر را نمودہ است پازہر[3] را چرا باید پنہاں کند و خود را کنارہ بکشد۔ پیغمبر صلوات اللہ علیہ فرمودہ است مدکُلِ منجّمٍ[4] کذّابٌ ایں حدیث را من بہ احوالِ خود آنہا مید ہم نہ بر علم آنہا۔ چوں کہ اخبار آں ملعونہا اکثر اوقات نتیجہ بخشیدہ است امّا خود

ا بُرُوز دادن۔ ظاہر و آشکارا ساختن چیزے
2 بخیالِ فاسد و بد ذاتی۔
3 پازہر۔ زہر مہرہ کہ دافع زہر است
4 ہر منجمی دروغگو است ۔

شاں دروغ گو و بد ذات ہستند۔ قبلۂ عالم خود
او را خواستہ[1] برائے دفع ایں حادثہ علاج بخواہد
اگر عذر بیاورد و گردنش را بزنند۔ دہیداست[2] ملا باشی
عداوت[3] سابقہ داشتہ است کہ ایں کیفیت را برائے خود دست
آویز بزرگ مشاہدہ نمودہ پدید اد و سائر منجمین را آتش بزنند
الحق از انصاف نباید گذشت۔ منجم باشی ہم بالیست[4] خیلے احمق
بودہ باشد زیراکہ چہ لازم شدہ بود کہ ہیچو خبر وحشت اثرے
را بہ شاہ بدہد و باعث ایں قبل و قال شود و خود را بہلاکت
اندازد۔ گویا در اواخر ایں بحث ... ہم باشی وارد آوردہ اند۔ جواب
گفتہ است یومن ترسیدم کہ اگر ایں خبر را پیش از دیگران بشاہ نمی
رسانم منجمہائے دیگر آں را میرسانیدند من در نظر شاہ خرد
ناوان[5] قلم میرفتم[6]۔ از منصب معزول می شدم *

---

[1] خواستن اینجا بمعنی طلبیدن آمدہ [2] ظاہر [3] دشمنی پیشین
[4] بایست بالضرور دیے شبہ [5] [6] قلم میرفتم۔ محسوب مے شدم *

دیہر صورت براشئے ہماں خبرنا مبارک شاہ از منجم باشی بے میل[1] شدہ بود۔ تحریک[2] ملا باشی ہم مزید بر علت گشتہ کمال غیظ بر ایشاں روئے دادہ خواجہ باشی را بکج خلقی صدا کردہ مے فرمائید) :-

الآن فراشے بفرست منجم باشی را بیاورند

(منجم باشی را حاضر مے کنند)۔

شاہ۔ (مثل شیر غضبناک دو زانو نشستہ رو[3] میکند بمنجم باشی) پدر سوختہ مرا از آفت کواکب بیتر سانی علاجش را پنہان میکنی؟

جلاد! (بیک طرفۃ العین جلادِ مہیب[4] مرش[5] خنجر ... طناب مے رسد۔ ارواحِ منجم باشی بیچارہ پرواز کرد:

---

[1] بے میل۔ ناخوش و رنجیدہ [2] یعنی شتعال کہ ملا باشی علاوہ برآں شد [3] رو مے کند۔ خطاب مے کند [4] ڈراؤنا [5] بر ہم زدن پلک چشم یعنی در یک لحظہ [5] یعنی خنجر در کمر زدہ و رسن در دست گرفتہ۔

مثل برگ مے لرزد۔ خطاب بجلّاد) بزن گردن ایں سگِ ملعون را +

سردار زمان خان۔ (اگرچہ اہلِ شمشیر بودہ است امّا بسیار آدم رقیق القلب[1] مے بودہ است۔ بحالتِ منتجم باشی ترحم کردہ سرپا[2] ایستادہ عرض مے نماید۔

نقشہ گفتہ شوم! بعد از آنکہ گردن ایں سگ را بزنند برائے دفعِ حادثہ علاج را از کہ[3] خواہیم پرسید ایں بندۂ ذلیل استدعا دارد کہ بحرمتِ ریشِ سفید من از قتلِ او گذشت کنند و در خصوص علاجِ دفعِ حادثہ از وے جویائے تدبیر شوند۔ اگر بدوفق خواہش جواب ندہد آں وقت مقصّر و مستوجبِ قتل است قبلۂ عالم اختیارش را دارند +

---

[1] نرم دل [2] راست [3] ایں کلمہ کہ را میدہد یعنی کدام باشد۔
[4] شما مختار او ہستید +

شاه - (بجلّاد) خوب - کار نداشته باش - بگذار همان جا
خودت برو! (بعد به منجّم باشی) ملعون فی الفور برائے
دفع حادثه علاج پیدا کن ۰

(منجّم باشیِ بیچاره که در حالت بد بوده برائے دفع
حادثه علاجے نمی دانست - امّا از ترس مرگ و هول جان
نتوانست اِظهار کند - عرض کرد) :-

تصدُّقت شوم! علاج حادثه ممکن است - یک
ساعت مهلتم بدهید - بروم به زیجِ[1] اُلغ بیگ ملاحظه
کنم - برگردم - عرض میکنم ۰

(در زیج اُلغ بیگ هرگز برائے دفع این نوع حادثات
چیزے مسطور نشده است - منجّم باشی خواست بهمین
بهانه خود را نزد استادش مولانا جمال الدین بفرستد و از او

---

[1] [illegible] بموجب [illegible] احکام [illegible]

مشورت کند۔ او را در علم نجوم از خود ماہر و تجربہ کار می دانست)
شاہ۔ رخصت داد۔ پیش از آنکہ منجم بیرون برود۔ آغا
مبارک داخل شدہ عرض کرد) :-

مولانا جمال الدین میخواہد بحضورِ مبارک
مشرف شود ۔

شاہ فرمود، صدا کن بیآید۔ (بعد بمنجم باشی) قدرے
ہمانجا بایست[1] ۔

(مولانا داخل اطاق شدہ لازمۂ ستائش بعمل آوردہ
بہ اشارۂ شاہ نشستہ عرض کرد) :-

قبلۂ عالم سلامت باشد! اگرچہ این بندہ بسببِ
پیری از درِ خانہ[2] باز ماندہ گوشہ اختیار کردہ ام۔
لاکن این اوقات یعنی پانزدہ روز از نوروز

---

[1] یعنی ایستادہ باش [2] بارگاہِ بادشاہ۔

گذشته از اقتران مریخ و عقرب بذاتِ مبارکِ قبلۂ عالم احتمالِ صدمۂ عظمیٰ[1] مے نمود۔ برائے آنکہ منجمین جوان از کیفیت مطلع و باشئے صرافت نبوده باشند۔ از واجبات دانستم بحضورِ پرُ نور شرف اندوزم و پیش و قوعِ حادثہ را اعلام و برائے دفعِ آں تدبیرے اعلان کنم۔

شاه (نہایت خوشحال شده فرمود) مولانا ماہم درایں خصوص گفتگو میکردیم۔ حادثہ معلوم است تدبیرش را اظہار بکنید۔

مولانا۔ قبلۂ عالم درایں ایّام نحوست یعنی تا پانزده روز از عید بگذرد بائید خود را از سلطنت خلع[2] و تخت و تاج را بمجرمِ[3] واجبُ القتل تفویض فرمائید و خود

---

[1] گمان [2] دست بردار شدن از سلطنت [3] گنہگارے کہ او را قتل کردن ضرور است

از نظرِ خلق غائب شوند- در آں صورت کہ آں وقت
پادشاہِ ایران او است تاثیر کواکب در سیرِ ہماں
منجرم ترکیدہ[1] بود و بعد چنانکہ حادثہ بہ وقوع پیوست
و آں منجرم کہ صاحبِ تخت و تاج است بہ ہلاکت
رسید آں وقت قبلۂ عالم از اختفا[2] بیروں آمدہ باز
بہ تخت و تاج مالک مے شود- و در کمالِ اقبال و
عافیت سلطنت مے نماید- امّا باید ہیچ کس از
اہلِ بلد[3] ایں تدبیر را نفہمند و گمان نکنند کہ قبلۂ عالم
عارضۃً[4] از تخت و تاج دست مے کشد تا کہ ہماں
منجرم را کہ بہ تخت بالا رفتہ مستقلاً[5] بر خود شان
پادشاہ بدانند- و باید طلاقِ خواتین[6] حرم را ہم دادہ

1- شگافتہ بود یعنی مے افتد واقع مے شود 2- گوشہ نشینی 3- ساکنانِ شہر 4- برائے چند روز 5- بالاستقلال 6- جمع خاتون بمعنی زن و زوجہ

کاغذِ عقد[1] نامہ آنہا پارہ شود بعد بہ آنہا تکلیف نمایند کہ عبّاس پسرِ محمّد را کہ دیگر پادشاہ نیست و فردے از افرادِ ناس است دو بارہ منکوحہ شدہ بہ فقر و قناعت راضی میشوند یا نہ؟ ہر کدام راضی شد دو بارہ او را بہ اسمِ عبّاس پسرِ محمّد نکاح خواندہ شود و کاغذِ عقد نوشتہ گردد۔ ہر کدام راضی نشد ہمان ساعت مرخّص گردانند۔

منجّم باشی از مہلکہ نجات یافت۔ اثر دہشت بالمرّہ از بشرہ شاہ رفع گشت۔ سفیدئ رنگش بسرخی تبدیل یافت از افراد مجلس صدائے آفرین بر عقل و کمالِ مولانا بلند گردید۔ شاہ در کمالِ بشاشت رو بملّا باشی کردہ سوال نمود، مطابقِ احکامِ شرع مجرمِ واجب القتل در نظر دارید کہ سلطنت و تخت و تاج را بہ او واگذار کنیم؟

[1] نکاح نامہ حکم دہند۔

مُلّا باشی[2] - پروردگار عالم عمرِ طبیعی[1] بقبائے عالم کرامت
فرماید! درین شہر قزوین یک نفر نابکار پیدا شدہ
است کہ در جمیع روے زمین مجرم تر ازاو و مستحق
تر بقتل کسے بہم نمیرسد - اسمش را یوسف سرّاج[3]
میگویند - امّا خودش معلوم نیست کجا تربیت شدہ!
مگر این اوقات در شہر قزوین ساکن شدہ از آنجا
مردِ اوباش[4] مرید جمع آوردہ ہمیشہ بتعرّض[5] و ذمّ
علمائے کرام و خدّامِ[6] شریعت زبان کشودہ است
این ملعون ہمیشہ مُریدانِ خود را صراحتاً ذکر[7] میکند کہ
گویا علمائے کرام بمردمانِ عوام فریب میدہند - مثلاً
بعقیدۂ او گویا اجتہاد[8] لازم نیست و خمس و مالِ امام

---

[1] عمرِ طبیعی منسوب بطبیعت کہ یکصد و بیست است [2] بدبہ [3] سرّاج (اسم فاعل از سرج یعنی زین) زین ساز باشد [4] یعنی مرد کمینہ [5] ضرب و ذم - لعن و طعن - [6] اہلِ شرع [7] میگوید [8] اجتہاد - کوشش کردن - و استنباط مسائل شرعیہ بقیاس قرآن و حدیث و اجماع ؛

دادن خلاف است و گویا عُلما از آن جهت برائے
عوام در رائے مُجتہدِ مُتوفّی ماندن راجائز نمی بیند
کہ بازارِ خود شان رواج بگیرد۔ و علاوہ بر این
بہ دولت علیّہ نیز بحثہا دارد میکند کہ از کدخدا
گرفتہ تا پادشاہ ہمہ ارباب مناصب اہل ظَلَمہ و
قطّاع الطریق است ہرگز از اینہا برائے ملک
و ملّت منفعتے عائد نیست۔ ہمیشہ بہوائے نفس
خلق بیچارہ را جریمہ و مُواخذہ و معاقب می نمایند
در رفتار و کردار خود شان ہرگز بقانون و قاعدہ
متمسّک نیستند۔ این قسم رفتار عمل اہل ظَلَمہ
و قُطّاع الطریق بودہ کہ منحصر باین اشخاص شدہ است

لہ لفظاً چنگ در زنندہ یعنی پیرو لہ ظلمہ جمع ظالم در ایران علما اہل
دولتے را این لقب دہند لہ یعنی منسوب و مخصوص ۔

و باز ذکر میکنند که به مذہب تناسخ[1] قایل است۔
این داعیٔ دوام دولت قاہرہ ہیچو صلاح می بیند
که قبلۂ عالم سلطنت و تخت و تاج را به این ملعون
تسلیم کند که از تاثیر کواکب بجزاے خود رسیده
بدرکۂ[2] اسفل واصل شود۔

(افراد مجلس کلاً این رأے را پسندیده تصدیق نمودند
و به آواز بلند گفتند پدر سوخته یوسف سرّاج بکلی سزاوار
قتل و مستحق بلاے آسمانی است)۔

شاه۔ (خوشحال و خرّم گشته مے فرمایند) به ہلاک او
راضیم۔ فردا این تدبیر تمام و کمال مجرٰی خواہد شد
و ہمه اہل مجلس را مرخص میکند۔ مجلس برہم[3] میخورد۔ و ممکن است

---

[1] تناسخ۔ قائل شدن روح از قالبے در آمدن بقالب دیگر
[2] درجۂ دوزخ که پست ترین ہمه دوزخ ہا باشد [3] منتشر شد۔

خوانندگان این گذارش را افسانہ بدانند و در وقوع آن شبہہ
بہم رسانیدہ حمل بر کذب ننمایند در این صورت من از
آنہا[۱] متوقع ام کہ در تاریخ[۲] عالم آرا بہ وقائع صادرۂ سال
ہفتمین جلوس شاہ عباس ملاحظہ فرمائید)۔

اکنون لازم شد یوسف سراج را معرفی کنم کہ
کیست۔ شخص مذکور از دہات قزوین پسر
کربلائی سلیم دہقان بودہ۔ چونکہ کربلائی سلیم آدم
مومن و متقی مے بود خواست پسرش ملا بشود
و داخل سلک علما گردد۔ بنا بر آں او را ایام
جوانی بر داشتہ آوردہ در شہر قزوین بمکتب
گذارد۔ پس از چند سال یوسف سراج بحد
بلوغ رسیدہ آثار[۳] رشد بر خود مشاہدہ نمودہ۔ برائے

---

[۱] امیدوار [۲] کتابے است تاریخی کہ سکندر منشی تصنیف کردہ است [۳] علامات راستی و لیاقت

تحصیلِ علم بہ اصفہان رفت۔ از آنجا نیز بعد از
چند سال دیگر روانۂ کربلائے معلّٰی گشتہ در
مجالسِ علمائے معتبر بتکمیلِ علوم شروع نمود۔ مُدّتِ
مدید در آں مکانِ شریف تمکث[1] کردہ بجمیع علوم
اسلامیہ واقف گردید۔ چوں در اکثر امور بہ تقلّبات[2]
مُلّا ہا برخورد[3] شد از ایں صِنف نفرت بہم رسانیدہ
نخواست خود را داخلِ زمرۂ ایں طائفہ نماید۔
از کربلا مراجعت کردہ واردِ ہمدان شدہ در آنجا
نزدِ استاد خلیل در سِنِ چہل سالگی در مُدّتِ یکسال
صنعتِ سرّاجی آموختہ بقزوین مراجعت کرد زیرا
کہ بجہتِ پائے تخت بودنِ قزوین رواج ایں صنعت
در آنجا زیادہ ترے نمود۔ بعد از ورودِ قزوین

[1] تمکث درنگ یعنی سکونت [2] حیلہ سازی فریب [3] یعنی وقوف یافت ۱۲

تأمّل اختیار کرده دوکانے باز میکند و برنج کسب خود مشغولِ عیالداری و زندگانی مے شود۔ چون مردِ سلیم النفس[1] نیکوکار بوده همیشه حرکاتِ ناشائستهٔ مُلّا ها و اربابِ مناصب خاطرِ او را مکدّر[2] داشته از ذمّ و ضربِ آنها قادر بر حفظِ[3] زبانِ خود نمی توانست باشد۔ اگرچه این نوع بسوز بهائے او دوستانِ صادق و خیر اندیشی برائے او بهم بست[4] بود۔ ولے آخر الامر باعثِ بدبختیِ او شد۔ فردائے آن روز بر حسب فرمایشِ شاهی دو ساعت به ظهر مانده جمیع اعیان و اشراف و ارکانِ دولت و علما و سادات و اربابِ مناصب از کدخدا گرفته تا وزرا در دربارِ شاهی حضور بهم رسانیده هر کس جائے خود قرار گرفته در کمالِ سکوت[5] و بیخبری

---

[1] مرد ساده دل و نرم مزاج و سلامت رو۔ [2] مکدر، ناخوش و رنجیده۔
[3] نگاه داشتن از بدگوئی۔ [4] حاصل شده بود۔ [5] خاموشی۔

کرده لباسِ مُندَرسی پوشیده بخلق مُتوجّه شده میگوید) :-

اکنون من از افرادِ ناس یک مردِ فقیرِ عباس پسرِ محمودم - دیگر مرا بجوئید که نخواهید یافت - خدا حافظ ! من رفتم (دے رود) حضّارِ مجلس حیران مانده ندانستند که این کیفیت را بچه حملِ[1] کنند * شاه از آنجا بحرم خانه رفت * جمله حرمها در حرم خانه بفرمائشِ شاه در یک اُطاقے جمع آمده منتظرِ قدوم او بودند - شاه با همان لباسِ[2] مُندَرس پیش حرمها آمده خوبانِ[3] حرم اُورا به این هیئت دیده خواستند قاه[4] قاه بخندند - امّا نگاهِ مهیب[5] شاه و قیافه اش ازین حرکت آنها مانع شد نتوانستند خنده کنند

---

[1] قیاس یعنی به چه چیز منسوب کنند [2] کهنه و پوسیده
[3] حسینان و زنان [4] آواز بلند خنده زدن [5] با رعب

شاه۔ (در آن حال به خواجه باشی مے فرماید) مُلّا رسُول را با دو نفر رفیق او بحضور من بیار ۔

(مُلّا ها پیش از وقت در بیرون حاضر شده بودند بحضور آمده شاه به نشستن آنها اشاره نموده۔ بعد رو به حرمها کرده خطاب میکند)۔

"هم فراشهائے[1] عزیز من! من در کمال افسوس مجبورم که خبر بدے به شما اعلام کنم۔ اکنون معلوم شما بوده باشد که من دیگر پادشاه ایران نیستم۔ من دیگر دولت و عمارت ندارم که شما را با زینت و زیور در اطاقهائے عالیشان نگاه دارم۔ من یکے از افراد ناس فقیر و بے چیزم۔ لابدم[2] که طلاق شما را میں میخواهم و شما را آزاد کنم

[1] همخوابه یعنی زوجه [2] مجبور ام۔

بہرکس میل داشتہ باشید اختیار نمائید" و بعد رو بملاً ڈیل کردہ مے فرمائید) :- صیغۂ[1] طلاق اینہا را جاری کُن"

(بملاً رسول طلاق ہمہ را باحضورِ عدلین[2] کہ ہمراہ خود آوردہ بود- میخواندند)

چون خوبانِ حرم دیدند کارِ عجیبے رُو دادہ بسیار بخوف و اضطراب افتادند۔ بجہت عدم[3] اطلاع از چگونگی نفہمیدند کہ این چہ قضیۂ[4] است۔ ہمگی حیران ماندند پس از تمام شدنِ قرائتِ طلاق بفرمایشِ شاہ کاغذِ عقدِ[5] آنہا را خواجہ مبارک پارہ کرد۔

شاہ۔ (دو بارہ بہ خوبانِ حرم متوجہ شدہ گفت) :-

اگر از شما ہر کدام بفقر و قناعت راضی شدہ

---

[1] یعنی ایشان را طلاق نامہ بدہ [2] تثنیہ عدل یعنی گواہ عادل و راستکار بموجب شرع کم از کم دو گواہ ضروری باشد [3] یعنی بسبب واقف نبودن از کیفیت حال [4] مقدمہ و کیفیت [5] نکاح نامہ

مرا که عباس پسر محمّد م بشوہری قبول کند از نو[1]
باین عبارت برائے او صیغۂ نکاح را جاری خواہم
کرد*

حرمها کلاً از نو راضی شدند که منکوحۂ شاه شوند
بجہت اینکه شاه جوان و خیلے خوشگل[2] بود. و دیگر
هم حرمها این امر را مثل شوخی و ظرافت یک چیزے
مے پنداشتند و ہرگز بعقلِ شاں نمیرسید که شاه
عبّاس[3] - عبّاس پسر محمّد بشود* امّا از میانِ آنها
دو نفر دلبر خوبرو که بخلافِ رضائے خود شان
بحرم خانۂ شاه افتاده بودند در غائیت شرم و صدا[ئے]
آہسته عرض کردند:-

---

[1] از سرِ نو یعنی دوباره [2] خوش شکل [3] اینجا عباس
اول مبتدا است و عباس دوم خبر آں*

"ما بمفاخرت منکوحۂ شاہ بودن از بخت و درجۂ خود مان کمال خوشنودی را داشتیم۔ حالا از این بخت محروم شدیم ہرگز عباس پسر محمد را شوہر کردن برائے ما گوارا نخواہد شد"۔

ہماں ساعت ہر دو مرخص شدند۔ یکے از آنہا دختر گرجی بود۔ والئے گرجستان بشاہ پیشکش فرستادہ بود۔ فرداے ہماں روز با پسر عمّے خود ہمہ جواہرات و ملبوسات خود را برداشتہ با پول زیاد مراجعت بوطن خود کردہ در گرجستان بہ تفصیل حال او باور نمیکردند۔ ہیچ شخصے خود شاہ کہ او گریختہ است و نمیخواستند

است از قتقتا کہ زمین حسن خیزنے باشد

تحیرا تعالی بیگویند ... متقوالدین

شہ خیال

کہ باز نگہ[1] داشتندش۔ امّا نمی دانم چہ واقع شد کہ
اورا فراموش نمودند۔ او این دختر جگوان گرجی
شوہر کردہ تا آخر عمر در گرجستان بسر برد۔

دلبر دیگر دختر تاجرے از اہل قزوین بودہ
نامزد جوانِ خوش روئے ہم داشتہ است۔ بجہت
خوشگلی دلالہائے شاہ اسباب چیدہ از پدرش
گرفتہ داخل حرم خانۂ شاہ کردہ بودند۔ کیفیت
مذکور را وسیلۂ وصول بہ آرزوہائے خود پنداشتہ
بخانۂ پدرش برگشت و بنامزد خودش رسید۔ بنکاح
سایر حرمہا مجدّداً[2] بہ عباس پسر محمد خواندہ شد
بخواجہ باشی امر کرد کہ ہمہ را ہماں ساعت برداشتہ
بخانۂ معیّن و معہود[3] در سر کوچۂ ششمی قزوین

---

[1] یعنی بار دیگر اورا نزد پادشاہ روانہ نمایند [2] از سر نو [3] مقرر۔

ببرد برساند و خود بدربارِ شاہی مراجعت نماید. بعد عبّاس پسر محمّد از حرم خانہ بیرون آمدہ رفتہ رفتہ از چشمہا ناپدید مے شود ٭

دُکّانِ یوسف سرّاج سمت مشرقِ میدانِ مسجد شاہ واقع بود. دو ساعت از ظہر گذشتہ یوسف سرّاج فریضۂ[1] ظہر را ادا کردہ نشستہ و مشغول جلوے کہ مشتری سفارش کردہ بود باید ہماں روز بدہد دست گرفتہ مے دوخت کہ تمام کند خلفِ[2] وعدہ نشود ٭ دو نفر از دوستانش پیشِ او نشستہ بہ صحبت او گوش میدادند. از گرانیٔ شہر شکائیت میکرد. میگفت کہ مردمانِ بیچارۂ فقیر امسال ہمگی از دست رفتہ مضطر[3] و پریشان شدہ اند. و در آں سال کہ از خشک سالی

---

[1] فریضہ نماز فرض [2] خریدار [3] یعنی وعدہ شکنی نشود [4] بیخود و بے اختیار شدہ اند

به اکثر محصولاتِ اطرافِ قزوین آب نرسیده سوخته
عمل نکرده و همین کیفیت باعث گرانی شده بود
یوسف سرّاج میگفت: "تعجب دارم از این دولت
که برائے آب آوردن به قزوین هزار قسم استطاعت
و قدرت دارد۔ امّا چناں در غفلت غنوده است که
اصلاً به این امر[1] ملتفت نشده بحالِ رعیّت و رونقِ
پائے تختِ خود توجه نمیکند" در این حال از سمتِ
مغرب میدان گردِ مثلِ ابر بلند شده یوسف سرّاج
سوزن بدست سرش را بالا کرد۔ دید که یک اُسامۀ[2]
پیدا شد و اصلاً بخیالش نرسید که این اسامۀ و
تدارک برائے او است۔ دوازده نفر شاطرِ[3] چابک

---

[1] یعنی برائے آوردنِ آب [2] اسامه بفتح اول بروزن لواسه یعنی سامان و جمعیت بسیار (برہان قاطع) در اصل کتاب اسامی بمعنی خیال واقع شده و آں غلط محض است [3] شاطر فرقۂ از سپاهیان چالاک که بلباس خاص خود پیش سواری سلاطین و امرا دوند۔

رخت در بر۔ کلاہِ چہار گوشہ بر سر۔ و پشت سرآنہا
دوازدہ بیرقدار بیرق[1] و علمہائے شاہی بردوش
گرفتہ۔ و دستۂ پیش خدمتان با یک جھمجھے سرپوشیدہ
بر سر یکے۔ و دستۂ فراش ترکہا بدست۔ عقب آنہا
میر آخور اسپ ترکمانی در یدک زین براق جواہر
نشان در پشت اسپ و رختِ مرصّع بہ سیرآں زدہ
سینہ بندِ مروارید بہ سینہ اش بستہ۔ و دعا بانقیبے زرّیں بگردن
آویختہ۔ بعد از اینہا مُلّا باشی۔ زمان خان سردار۔ وزیر
مستوفی۔ مولانا جمال الدین و منجم باشی با علمائے
کرام و سادات عظام۔ و سائر اعیان و اشراف و
ارباب منصب و یک دستۂ پیادہ و یک دستۂ سوارہ
در کمال شکوہ[2] و آرامی مے آمدند۔ چنانکہ دم دکان

---

[1] بیرق علم یعنی جھنڈی در ہندی [2] بزرگی و شوکت۔

یوسف سرّاج رسیدند همگی ایستادند و مُلّا باشی و سرداں
پیش آمده به یوسف سرّاج تعظیم کردند۔ یوسف
سرّاج بلند شده تواضع[1] نمود۔ امّا در کمالِ تعجب
به گفتار آمده میگوید:۔

"اُستادِ یوسف از تقدیراتِ[2] قضا امروز شما
پادشاہِ ما ہستید۔ تختِ سلطنتِ ایران الآن
از وجودِ شاہِ عبّاس خالی است۔ ما را سرافراز
و خوش بخت بکنید۔ بدربارِ شاہی تشریف فرما
بشوید که جلوسِ[3] ہمایون واقع گردد"۔ امّا یوسف
سرّاج در کمالِ حیرت از کیفیت بیخبر با وجود اینکه
حقیقتِ امر را پیشِ چشم خود مے دید که تمام ارکانِ
دولت در جلو[4] ایستاده و مُلّا باشی که این حرفہا را

---

[1] یعنی سلام کرد [2] یعنی اراده خدا [3] جلوس تخت نشینی [4] جلو بمعنی پیش

می زند از مردمانِ متینِ ایران حساب می شود
ولی مطلب بمرتبهٔ غریب و عجیب بود که هرگز
نمی توانست اعتبار کند۔ عاقبت ناچار بمقامِ
جواب بر آمده میگوید:-

"مخدومِ من مُلّا باشی! من در ایران جناب
شما را از مردمانِ متین[1] می پندارم۔ نمی دانم
خدا نکرده! دیوانه شده اید یا بنگ اندوخته[2] اید
که این قبیل سخنان را متکلّم شده به روی[3] من
زنید۔ من بابائے ہستم سرّاج فقیر۔ من کجا[4]
تخت و تاج کجا! واللّٰه نمی فهمم حرکاتِ شما را بچه
حمل کنم مات و متحیر مانده ام۔ توقع چاکرانه دارم که

۱ استوار و سنجیده مزاج ۲ یعنی خورده اید ۳ به روی کسے زدن بمعنی ریشخند
کردن که در هندی "کھلی کرنا" باشد۔ ۴ اینجا کجا از قسم کلمهٔ استبعاد مے باشد۔

متعرّض بنده نشوید ٭

بعد زمان خان سردار جواب میدهد:-

"امروز شما قبلهٔ عالم و ما همه غلام و سگ آستان شما هستیم۔ از شما توقّع چاکرانه نسبت به امثالِ ما دیگر مناسب نیست ٭ شما فرمایش[1] خسروانه را شائسته اید که فرمایش بکنید۔ ما نه دیوانه شده ایم و نه بنگ خورده ایم۔ همگی با عقول سلیمه و شعورِ کامله هستیم۔ امّا تقدیرِ حضرت باری را تبدیل و تغیر نیست۔ امروز در کُلّ ممالکِ ایران سلطنت شما مسلّم است شما بقولِ[2] جناب منجّم باشی به دربارِ شاهی تشریف فرما بشوید که جلوس همایون واقع شود بعد ازو

---

[1] یعنی شما را زیبد که مثل بادشاه حکم کنید [2] یعنی موافق گفتن۔

میکنند به پیش خدمتان خلعتِ شاهانه را به آورید

قبلهٔ عالم را بپوشانید۔

پیش خدمتها مجمجے[1] را که خلعت شاهانه گذاشته

شده بود دست گرفته قدم پیش نهاده داخل دکان

مے شوند۔ مجمجے را زمین گذاشته شروع میکنند

بکندنِ رختهاے کهنهٔ یوسف سراج و پوشانیدنِ

خلعتِ شاهانه برتنِ وے۔ مخالفت بجائے نمی

رسید۔ یوسف سراج در مقام تسلیم ایستاده که

عقلا خواهشِ خود را بعمل به آورند۔ چون لباس

پوشیدن تمام شد۔ میر آخور اسپ مرصع رخت

را پیش کشید۔ یوسف سراج را سوار کردند۔ اسباب

و دستگاه[2] به قرارِ سابق روانهٔ دربارِ شاهی گردید۔

---

[1] مجمع خوان باشد که دران خلعت وغیره گذارند در ہندی کھڑی باشد

[2] تزک و احتشام۔

قدم به قدم صدائے "برويد- برويد!" فراشان ميان کوچها به عرش برين بلند شد- تمام اہلِ قزوين ذکوراً و اناثاً- صغيراً و کبيراً دم پنجرہ[۲]ہا آمده پشت بامها رفته مشغول نظاره گرديدند- وبجهت عدم اطلاع از کيفيت همگی درحيرت بودند- در بِ دربارِ شاهی فراشها يوسف سرّاج را از اسپ پياده کردند- ملّا باشی و زمان خان سردار بازوش را گرفته با کمالِ تعظيم به اُطاقِ عمارت داخل کردند و بر تختِ سلطنت نشانيدند- ارکانِ دولت- علما و سادات و اعيان و اشراف و ارباب مناصب جلوِ اُطاق صف کشيده دست به سينه ايستادند- ملّا باشی دُعا خوانده تاج سلطنت

---

[۱] مرد و زن [۲] خورد و کلان [۳] پنجره يعنی دريچه

را بہ سر یوسف سراج گذارد۔ و شمشیر را با کمر[1] مرصع[2] بکمرش بست۔ بازو بند ہائے جواہر را از بازوش آویخت۔ و بوس مکلل[2] را بہ دستش داد۔ باز دعائے خوانده رو بخلق کرده گفت:- "مبارک باد بگوئید" صدائے مبارک باد بہ آسمان بالا رفت۔ و از عمارتہائے بارگاه عکس صدا تکرار یافت۔ کرّه نائے شادیانہ کوبیدن گرفت۔ در آں اثنا از سرائے شاہی فشنگ[3] بہ آسمان انداختند۔ بنا بر ایں علامت در خارج شہر از توپہائے قلعہ صد و ده تیر توپ شلیک کردند۔ اگرچہ بعد از سعدی و حافظ شعر در

[1] کمر بند بہ جواہر آراستہ [2] مرصع بہ جواہر [3] فشنگ یعنی بندوق۔ رجوع کنید بہ فرہنگ ترکی کہ بطور ضمیمہ در آخر قصہ یوسف شاه بر صفحہ ۲۸۴ از جرنال ایشیاتیک فرانسہ برائے ۱۹۰۳ء طبع شده است۔

ایران خیلے تنزل یافتہ اشعارِ شعرا کُلّاً بے مضمون و محض لفّاظی و پوچ شده بود۔ اما باز بحمد اللہ در ہماں آن چند نفر شاعر ماہر صاحب جوہر پدیدیہ گو پیدا گشت کہ برائے جلوس ہماوں قصائدِ غرّا[۱] انشا کرده تخت نشستنِ یوسف شاه را تعریف[۲] و خود اُو را در حکمت بہ سلیمان در سخاوت بحاتم۔ در شجاعت بہ رستم۔ در قدرت بہ قضا و قدر تشبیہ و تمجید کرده از نظر گذشتند۔ و تاریخِ جلوس او را نکتہ سنجانِ[۳] قزوین چنیں یافتند ؎

شاهِ خوباں نبود یوسفِ ما
لیک او شاهِ ملک ایران شد

---

[۱] غرّا یعنی روشن [۲] تعریف کرده [۳] دقیق شناس ؛

چوں ایں اعمال بہ انجام رسید۔ ملّا باشی بمردم
اعلام نمود کہ "مرخصید"۔ ہمہ از دربارِ شاہی بیرون
رفتند۔ ہمیں یوسف شاہ بر سرِ تخت و آغا
مبارک با چند نفر خواجہ ہائے دیگر و عظیم بیگ
پیش خدمت باشی با چند نفر پیش خدمت در جلوِ
او۔ و فراشہائے چند در بیرونِ اطاق ماندند۔
یوسف شاہ در عالم حیرت بہ فکر پیچیدہ شدہ
پس از لمحۂ رُو بہ آغا مبارک کردہ پرسید۔ "شما
کہ ہستید؟" آغا مبارک جواب داد۔ "ما چاکرانِ
مخلص خواجگانِ حرم۔ من بزرگِ اینہا و اینہا ہمہ تابعین
و زیردستانِ من اند۔" بعد رُو بہ پیش خدمتہا
کردہ پرسید۔ "شما کہ ہستید؟" عظیم بیگ پیش خدمت

سلطہ کال ہاؤ

باشی جواب داد کہ "ما نوکرانِ کمین شما پیشخدمتها من رئیس و اینها مرؤس[1] و تابعانِ من هستند!" یوسف شاہ پرسید پس آنہا ئیکہ در بیرون ایستادہ اند کہ ہستند عظیم بیگ جواب داد کہ "آنہا طائفۂ فراش است کہ ہمیشہ برائے خدمت کمربستہ اند" یوسف شاہ فرمود۔ شما ہمہ بیرون بروید۔ آغا مبارک! زیر دستانِ شما ہم بیرون بروند۔ خودت بمان پیشت[2] (ہمہ غائب شدند)

یوسف شاہ (آغا مبارک را پیشِ خود خواندہ گفت) "از بشرۂ[3] شما مے بینم کہ باید آدم خوب باشی۔ ترا بخدا بمن بگو کہ بینم باعث ایں قضیہ چیست؟ چوں شما ہمیشہ اندرون شاہ عباس بودہ ممکن نیست کہ ایں قضیہ معلوم شما نشدہ باشد؟"

1. محکوم و خادم 2. یعنی پیشِ ما باش 3. چہرہ و صورت

آغا مبارک ہم کہ ہمیشہ باید پشت درب

اُطاق شاہ عباس برائے انجام خدمت حاضر

بوده باشد از وقایع دیروز گذشته اطلاع تمام

داشته از احوالات ہمۂ ارکانِ مشورت خبر داشت

و واقعاً[1] خیلے آدم صاف صادق بود فکر کرد کہ در

سوالِ قبلۂ عالم حقیقت را پنہان کردن جائز

نیست - گذارش را از ابتدا تا انتہا بہ یوسف شاہ

نقل نمود - یوسف شاہ باز پرسید پس شاہِ عباس

کجا است ؟ جواب داد کہ بلباسِ گدائے ملبّس[2]

شده ناپدید گردید - معلوم نیست کجا است ؟

یوسف شاہ مردِ عاقل و از کواکب ہرگز

ترس و واہمہ[3] نداشت مگر ایں ترقیِ غیر متعارف

---

[1] فی الحقیقت [2] از تلبیس اسم مفعول باشد یعنی پنہاں شده در لباس فقیر - در ہندی بھیس بدلنا گویند [3] قوت وہم کہ در عرف عام خوف و خطر و وسوسہ باشد

وحشت و خوفے بر قلب او انداختہ بود۔ باوجود
این قبیل خیالات از سلطنت کنارہ کردن را
بہ ہیچ وجہ چارہ ندیدہ ناچار بہ اجرائے امور
سلطنت تن در[1] دادہ اقدام[2] بہ کارِ پادشاہی کرد
ابتداً اسد بیگ فراش باشی را احضار نمودہ فرمود
کہ الآن دوازدہ نفر فراش ہمراہ خود بر سے
داری سے روی۔ آخوند محمد ملا باشی و زمان خان
سردار و میرزا حسن وزیر و میرزا یحیی مستوفی و
میرزا صدر الدین منجم باشی و مولانا جمال الدین را
گرفتہ مے بری بزندان ارگ مے اندازی بر سے
گردی۔ مے آئی انجام فرمائش را بمن عرض میکنی
(اسد بیگ سر فرود آوردہ روآنہ مے شود) بعد عظیم بیگ

---

[1] راضی شدہ [2] اقدام پیشقدمی یعنی آغاز کردہ

پیش خدمت باشی را احضار کرده مے فرمائید که
دستور[1] سفارش کن برائے من شام حاضر کنند که امروز
چیزے نخورده ام۔ پیش خدمت باشی عرض میکند
که سفارش کرده ام آشپز[2] ها برائے شام مشغول
حاضر کردن طعام ہستند۔ شاه فرمود که پس شما و
خواجه باشی بیآئید۔ اطاقها و حرم خانها را یکے یکے
بمن نشان بدہید و معلوم کنید که اطاق استراحت
من کدام است۔ پیش خدمت باشی و خواجه
باشی جلو شاه افتادند۔ یکے یکے اطاقہائے اندرون
را نشان دادند۔ سطح اطاق اوّلی با فرشہائے
الوان مفروش و دیوار و سقفش با اشکال گل و
گیاه و نقشہائے غریبه منقوش شده بود۔ اطاق

1. یعنی حکم بده 2. آشپز یعنی طباخ و باورچی 3. جدا جدا 4. حجره که در آن میخوابند

دومی نیز پنجمین فرشها فرش و دیوارش با تصویر
پادشاهان گذشته و شاهزادگان نسل صفویه نقش[1]
بود۔ دیوار اطاق ششمی تمثال پادشاهان سلسلۂ
ایران را کشیده بودند۔ در دیوار چهارمی صورت
پهلوانان قدیم ایران و دیوهائے مازندران که
فردوسی نوشته است تصویر کرده دیوها را با شاخ
و دم و چنگ کشان نموده بودند۔ دیوار اطاق
پنجمی صورت جنگهائے را که مابین شاه اسمعیل
صفویه با ساپرین اتفاق افتاده بود رقم زده کرده
بودند۔ در دیوار هائے اطاقهائے حرمخانه شکلهائے
پسرهائے را که دستهٔ گلها بدخترها تواضع[2] میکردند و
دخترهائے را که برائے پسرها پیاله میدادند نقاشی

---

[1] تصویر [2] یعنی میدادند۔

کرده بودند۔ و در ہر اُطاق رختِ خواب حاضر بود۔
یوسف شاہ یکے از اُطاقہائے حرم خانہ را برائے
استراحت خود مقرر فرمودہ از
خواجہ باشی پرسید کہ اطاقِ[1] زینت حرمہا کدام است
خواجہ باشی عرض کرد کہ آں اُطاقِ بالائی است۔
امّا درش قفل است۔ کلیدش پیشِ آقا حسن صندوق
دار است۔ بفرمائشِ شاہ پیشِ خدمت باشی ہماں
ساعت صندوق دار را حاضر کردہ درب اُطاقِ
زینت را باز کردند و بہ شاہ نشان دادند۔ اُطاقِ
بزرگے بود از ہر طرف صندوقے چیدہ شدہ درب
صندوقہا را برداشتند۔ زیور و زینتہائے عجیب و
غریب بہ شاہ نشان دادند۔ از آں جملہ شالہائے

---

[1] زیور خانہ کہ نہادہ بودند۔

گرانبهاے کشمیری۔ لباسہاے لطیف زنانہ و پارچہاے پاکیزۂ ابریشمی۔ گُلّہا و گوشوارہا[1] و انگشترہاے جواہر و گردن بند[2] ہاے مروارید ممتاز[3] ہ بُر۔

یوسف شاہ سہ دختر داشت۔ بزرگش چہاردہ۔ وسطی[4] دوازدہ و کوچکی ہشت سالہ بوند۔ و دو تا پسر داشت شش سال و چہار سالہ۔ براے ہر یکے از دختر ہا یک گُل و دو گوشوارہ۔ یک انگشتر و یک گردن بند و یک دست لباس و یک شال رضائی و براے زنش یک شال رضائی و یک دست لباس سوا[5] کردہ

---

[1] گوشوارہ۔ زیور گوش یعنی جھمکہ در ہندی [2] زیور گلو [3] ممتاز۔ منتخب عمدہ [4] وسطی۔ درمیانہ کہ در ہندی منجھلی باشد [5] سوا کردہ۔ زیادہ نمودہ وا...

بخواجه باشی تعلیم نموده فرمود که اینها را صبح بری
در کوچهٔ دویمی قزوین خانهٔ قدیمی من. بزنِ من
بسپاری. میگوئی که از بابت من اندیشه نداشته
باشند. فردا پسرهای مرا بحضور من روانه کنند.
آقا مبارک اشیا را به دو نفر فراش داده
برداشتند رفتند. آفتاب غروب کرد. شاه
بحسب تکلیف پیش خدمت باشی به اطاق اوّلی
مراجعت نمود. دید شمعدان های طلا روشن
کرده سفرهٔ شاهانه گسترده شده است. اوّل
وضو گرفته نمازِ شام و خفتن را ادا کرد. بعد
سر سفره نشست. پیش خدمتها طعام های رنگا
رنگ حاضر کردند. شاه خورد. سیر شد سفره را

نمازِ شام - نماز مغرب. نماز خفتن - نمازِ عشاء.

برداشتند۔ آفتابہ لگن آوردند۔ شاہ دست شست
قہوہ آوردند خورد۔ قلیان[1] دادند کشید۔ درایں حال
فراش باشی داخل و انجام فرمائش شاہ را عرض
کرد۔ شاہ فرمودند بسیار خوب مرخصی بود،
بعد آغا مبارک برگشتہ رسانیدن اشیا را
عرض نمود۔ گفت زن و دختر ہائے شاہ از تحف
مرسول[2] نہایت وجد کردند۔ از بابت شما اندیشہ
نداشتند۔ ولے ازیں تحفۂ غیر مترقبہ[3] بسیار دل
خوشی و شادی داشتند۔ از غایت خوش حالی
درمے جستند مے رقصیدند۔ شاہ از طرف
زن و فرزند خاطر جمع شد۔ از خواجہ باشی و
پیش خدمت باشی پارۂ احوالات مے پرسید

---

[1] حقہ [2] فرستادہ شدہ [3] چیزے کہ امید حصول آں نباشد

ساعت چهار شد۔ برخاست بخوابگاہ خرامید۔ رخت خواب انداختند۔ بہ پیش خدمت باشی فرمود کہ بموکلین[1] قراولہا بسپار۔ موافق قرار سابق در ہرجا قراول بگذارند۔ بعد بہ رخت خواب رفتہ خوابید۔ پیش خدمت باشی و خواجہ باشی ہریک بمقام خود رفتند۔ فردائے آں روز یوسف شاہ بہ اطاق سلام تشریف آورد۔ ملاّ رمضان و قربان بیگ و میرزا جلیل و میرزا ذکی را کہ از دوستانش بودند و وثوق کامل در ہر خصوص[2] بر آنہا داشت احضار فرمود۔ منصب ملا باشی گری را بملاّ رمضان داد۔ سرداری را بہ قربان بیگ محوّل[3] نمود بالقب خانی۔ وزارت را

---

[1] موکّل شخصے کہ کاسے بہ او سپردہ شدہ باشد [2] یعنی در ہر چیز جزوی [3] وکل حوالہ کرد پہ داد ۔

بہ میرزا جلیل سپرد۔ لقب مستوفی گری را بہ میرزا ذکی بخشید۔ منصب منجم باشی گری را بالمرہ[1] متروک گزارد کہ ایں منصب بجز ضرر برائے دولت و ملت[2] منفعتے ندارد۔ فرمود۔ بتمامئے ولایت و احکام اعلام[3] نامہ و حکم مؤکد[4] بفرستند کہ بعد از ایں ہرگز بدون تجویز شرع شریف مسلمانے را بہ مورد مواخذہ[5] نیاورند محض ہوائے[6] نفس کسے را جریمہ نکنند۔ از حکم بہ قتل و گوش[7] و داغ کردن و چشم کندن احتراز نمایند۔ و علاوہ بر احکام اعلام جاسوسان معتمد معین کردند۔ بروند از احوالات ولایت و حوائج[8]

---

[1] یک قلم۔ یکدم۔ بالکل۔ [2] قوم و رعیت [3] اطلاع نامہ [4] سخت و استوار [5] یعنی سزا نہ دیں [6] خواہش نفسانی [7] گوش و داغ کردن۔ گوش یعنی بریدن [8] جمع حاجت بمعنی ضرورت۔

خلق خبردار شده بعرض برسانند۔ یوسف شاہ
جاسوسان را بحضور خواستہ گفت کہ از جانب
من بہ حکام ولایات اعلام مے کنید از خدا بترسند
بیکار ہائے ناحق فتوے ندہند و نکنند۔ خلق را
نچاپند[1]۔ مال شان را بیغما نبرند۔ رشوت نگیرند۔
یقین بدانند کہ این نوع حرکت عاقبت باعث
بدبختی و ہلاکت آنہا خواہد شد۔ بکرر مشاہدہ
کردہ اند کہ ہر کہ باین نوع رفتار دولت جمع کردہ
آخر سر[2] خود را دادہ اند و یا بکمال بدبختی و ذلت
ومسکنت[3] دو چار شدہ اند۔ در ایران ہرگز دولتہائے
کہ باین قسمہا جمع شدہ است ہیچ وقت برائے
ہیچ خاندانے دوام و ثبات نکردہ است۔ این

[1] غارت و تباہ نکنند [2] یعنی ہلاک شدہ اند [3] محتاجی و غربت و افلاس۔ این دو
ہر کلمہ قرآنی باشد۔

همه کرور کرورِ دولتِ جعفرخان و امثالِ کو؟[1]
اغنام[2] و احتشامِ سلیم خان قراگوزلو کجا رفت؟
املاکِ میرزا تقی شیرازی چه شد؟ پادشاهانِ
ایران همیشه وقتی دیدند که هرکس از صاحب
منصبها پولِ زیادی جمع کرده است بدولتی[3]
رسیده است - میدانند مالِ رعیت و نوکر است
که بیغما و رشوت برده است همان ساعت
به بهانهٔ او را بمقامِ مواخذه کشیده هرچه داشته
است از دستش میگیرند و خودش را میکشند
و یا بذلت و مسکنت می اندازند - این حالت
حکّامِ ولایات ما بسیار شبیه است به زالو[4] های

---

[1] کجا است [2] جمع غنیمت - مال و متاع [3] یعنی توانگر و مالدار شده است [4] در هندی جونک باشد

که خونے مکیدہ - و گندہ و کلفت شدہ باشند -
صاحب زالو آنہا را گرفتہ فشارے بدہد کہ ہمہ
آن خونہا را قے کنند - بعضے ہمیں جہت بمیرند
و بعضے بہ ضعف و نقاہت بسر برند - فاما اگر
حکام نیک نفس و بہ روزئے حلال خود قانع
باشند ہمیشہ در درجۂ خود باقی و در نظر خلق
معزز و محترم و در پیش پادشاہ مکرم خواہند
بود - و روز بروز رتبۂ آنہا زیادہ ہم خواہد
کرد - بعد از تلقین این حرفہا جاسوسان را
مرخص نمود - دوبارہ فرمود مبلغ باج و خراج
را تا بمقدار معتدل تخفیف بدہند - و امر کرد
در ہمہ جارہ ہا را تعمیر کنند و در منازل و مکانہاے

له فربہ و سطبر سله یعنی از جہت فشردن خون سله بہ درجۂ اوسط و مناسب ہ

لازمه پلها و کاروانسراها بسازند. و در هر ولایت
شفاخانها بنا کنند و مدرسها باز نمایند. و جاہائے
بے آب آب در بیاورند. زنانِ بیوه. ایتام[1] مثل
بزرگ ها را اعانت و حمایت لازم دانند. و در
ولایت ها هر بے سر و پا[2] خود سرانِ خود را
به سِلکِ عُلما داخل نکنند. و در این خصوص از
ملا باشی اجازه بگیرند. و صنفِ عُلما در هر جا
زیاده بر مقدارِ کفایت حاجتِ خلق[3] دخیلِ عمل
نشوند. و برائے همه عُلما بقدرِ کفاف گذران
آنها از خزینهٔ عامره وظیفه[4] قرار داد که وظیفهٔ
دولت را خورده به سلطنت محبت پیدا کرده

---

[1] ایتام جمع یتیم یعنی پدر مرده [2] یعنی سفله و سرکش در زمرهٔ عالمان داخل نه کنند [3] به اندازه ضرورت [4] روزینه

ارباب مناصب دولت و نوکران خدمات شاہی[1]
را اہلِ ظلمہ خطاب کنند و امر مرافعہ را کہ
از عمدۂ لوازم سلطنت است از دست علما
گرفتہ بہ صلحائے ارباب مناصب واگذار
کردند۔ کہ ملت از بابت مرافعہ خود را محتاج
علما نہ پندارند۔ ہمیں قدر آنہا را مرجع بدانند
تا از سلطنت دور نہ افتند۔ و فرمود وجوہِ[2]
بِرّ در ہر ملک بہ چہار نفر از صلحا منتقل شدہ
بفقرائے ولایت از روئے دفتر صرف بشود
و حساب آں را بدیوان ہمایوں بنمایند۔ تا
بعضے از آنہا از وجوہِ بِرّ بہرہ یاب و بعضے دیگر

[1] تاحال علمائے ایران ہمہ ملازمان شاہی را ہمیں طور لقب میدہند کہ حکمہ مبدأ است
[2] وجوہ بِرّ۔ زرِ خیرات و صدقات۔

محروم نمانند و دیگر فرمود کہ خمس[1] و مالِ امام را
ندہند تا اولادِ رسول (علیہ الصلوٰۃ والسلام) از ذلت
سوال آزادی یابد۔ مثلِ سایرِ مردم بکسب خود
وجہِ معیشت تحصیل کنند در ایں خصوص حکمائے
معتبر برائے یوسف شاہ از کتب فقہ فتوا ہا
استخراج[2] کردہ نشان دادند بہ ولایات اعلام نامہ
فرستاد کہ کسے بعد جرأت پیشکش و پائے
انداز برائے شاہ و امنائے[3] دولت و چاکران
درگاہ نداشتہ باشند و پیشکش بواسطۂ پیشکش تقاضائے
حکومت نہ نماید مگر حسنِ خدمت و اخلاص و
ارادت را وسائل تحصیل ایں مطلب بدانند و

[1] پنجم مال کہ برائے بیت المال باشد [2] برآوردہ [3] جمع امین یعنی کارپردازان شاہی [4] یعنی کسے رشوت دہد و دادن خواہش حکومت نکند بلکہ از حسن خدمت و وفاداری حکومت حاصل نماید

مالیات دیوان در ہر ولایت تحویل اشخاص امین و
بہ اسم خزینہ دارِ آنجا بماند و مصارف سلطنت
از روئے دفتر تعیین یافتہ در اوقات لازمہ
بخزینۂ ہمانجا حوالہ بدہند۔ و رعایا بالکل از
حوالہ جات مصارف آسودہ حال بمانند۔ و
دیگر برائے ازدیادِ مداخل سلطنتے قرار گذارد
کہ تجار و بیگزادگان و خان زادگان و شہزادگان
حتّے علما و سادات و سائرِ اصنافِ خلق از مداخلِ
املاک در شہرہا دہ یک[1] و در دہات از بیست
یک برائے خزینہ کار سازی نمائید۔ و مواجب
اہل قشون و سائر خدمتگاران اصلاً لا وصول
نماند کہ نقص سلطنت است۔ بلکہ ہمیشہ از

---

[1] حقیقت ہم کہ آں را عشر نیز گویند۔

خزاین ولایات بلا[1] تاخیر مجرے شود. و از قیمت
املاکے کہ بیع[2] و شرائے شود. تو ماسے پنج شاہی
موضوع[3] و برائے منافع و مداخل خزینہ تسلیم خزانہ
دار شود. قاعدۂ بیع[4] و شرط متروک گردد کہ صاحبان
تنخواہ برائے[5] وجود و معمولے این قاعدہ بر ہن
گرفتن و قرض دادن میل نمودہ ارباب حوائج
را مضطر و معطل میگذارند کہ بلک و مال آنہا
را بقیمت نازل[6] بیع و شرط کنند بایں امید کہ
ارباب حوائج سر وعدہ از استرداد[8] مال و
املاک عاجز خواہند ماند.

---

[1] بلا مہلت [2] خرید و فروخت [3] وضع کردہ شود یعنی گرفت نمود [4] اینجا از بیع و شرط - بیع بالوفا و بیع بالشرط مراد باشد - [5] یعنی بسبب این دستور [6] کم و کاست [7] کاسد [8] استرداد - واپس گرفتن.

چوں یوسف شاہ میدانست کہ میر آخور

مجمل تا بستان بہ بہانۂ چرائیدن اسپانِ شاہی

ییلاق رفتہ بمردمان حول[1] و حوش اذیت

زیادہ و جفائے بے اندازہ میرسانید و آنہا را

مے چاپید۔ مال و منالِ شاں را یغما میکرد ؛

امیر توپخانہ مواجب جمیع توپچیاں را از خزینہ

بر میداشت و دینارے بہیچ کدام آنہا نمیداد ؛

خزینہ دار میان پول پادشاہ پولہائے قلب[2]

زیاد داخل کردہ بمردم مے داد ؛

بیگ[3] ججکے قزوین رشوت خوار بود۔

داروغہ برائے انجام کار فقرا در مقابل اغنیا تذ[4]

---

[1] حول و حوش = اطراف و اکناف [2] سیم و زر ناسرہ و غیر خالص

[3] امیر الامراء این لفظ ترکی است [4] یعنی توقف و اہمال میکرد ؛

قزوا الیتی داشت۔

وکد خدا ہا کوچہ ہائے قزوین را تا تمیز نکرده
نمیداشتند۔ ہمہ آنہا را معزول کردہ بجائے
آنہا مردان معروف شایستہ تعیین فرمود۔
آخوند محمد ملا باشی در زندان ارک از زندان بان
شنید کہ منصب او را بہ چشم اوشان رمضان
دادہ اند فیالفور غصہ مرگ شد۔ یوسف شاہ
باز امر فرمود کہ کوچہ ہائے قزوین را کشادہ کنند
و در میان کوچہ ہر جا چاہے ظاہر است بپوشانند
کہ آیندہ و روند محفوظ باشند۔ و برائے اشاعت
عرض و داد مردم و رسید گئے آنہا قرار و قاعدہ

لہ ارک ہر قلعہ کہ مسکن پادشاہ باشد و ہر قلعہ کہ درون شہر باشد ۲ داروغہ قید خانہ
و محافظان ۳ ہمسر و شریک ۴ دفعۃً یکبارگی ۵ آیندگان و روندگان۔

گذارد، فرمود که به فقرائے قزوین از انبار[۱] ہائے پادشاہی گندم بدہند۔ و مجلس مشورتی برپا کرده از مردمان صاحب وقوف و مقنی[۲] ہائے ماہر جمع شده برائے آب آوردن به شہر قزوین گفتگو و کنگاش به عمل آورده دستور العمل و تدبیر مجلس را تحریر[۳] بلحاظ بگذرانند۔ درآن آوان بعضے از طایفهٔ غالاند[۴] در قرب خلیج فارس در محلّے سکنی گرفته بودند ہماں روزہا از جانب آنہا ایلچی با عملهٔ خود وارد قزوین شده که با دولت ایران برائے تجارت طرفین شروطے بسته شود۔ ایلچی را با عمله

---

۱ انبار جمع نبر بالکسر یعنی توده ہائے غلّه وغیره ۲ کاریز کنند و از مادهٔ قنات باشد ۳ نوشته بملاحظه او در آرند۔ ۴ غالاند یعنی ہالینڈ که در اصل فرانسیسی دلندیز باشد

اش بحضورِ یوسف شاہ آوردند۔ از نوازشاتِ شائستہ و عقل و فراست و قاعدۂ جہاندارئے اُو برائے ایلچی و عملہ اش وجد و سرور حاصل آمدہ بکلّی نائلِ مرام با تحف و ہدایا مرخّص و در کمالِ رضامندی سعادت نمودند۔

یک ہفتہ از جلوسِ یوسف شاہ گذشت ہر روز از حسناتِ اعمال و عدالتِ اطوارِ او انواع و اقسام علامتِ خیریّہ بہ مردم ظاہر مے شد۔ برائے ایران ایام فیروزی و انبساط و آوان سعادت و اقبال رُو داد۔ لیکن چہ فائدہ بنی نوع بشر در ہیچ وقت بہ روزِ خوب دوام نمے کند۔ مگر پدرِ ما آدم و مادرِ ما حوّا را در بہشت چہ کم و کسری بود

---

[1] خوشی و خرمی [2] کامیاب نائز مقصد [3] یعنی ہیچ چیز کم نبود۔

که باز خلافِ امر خدا را کردند - واز بهشت رانده
شدند - انسان همین است ۰

اهل قزوین که هر روز شُقّه‌هاے[1] آدم را
در دروازهٔ قلعه آویزان ندیدند - و در میدان شاه
آدم کُشتن - وار کشیدن - چشم در آوردن - وگوش
داغ کردن میرِ[2] غضب را تماشا نمودند - این
کیفیت به آنها خیلے غریب آمد - اول گفتند[3]
پیداست که این پادشاهٔ تازه بسیار رحیم دل و
بُردبار[4] است - بعد به حلم و رحم او بحثها[5] وارد کردند
و این[6] حرکت را به سستیِ رائے وضعفِ نفس

---

۱ شقه از شق یعنی بدرهم کنده پوست ودریده - شقه پارهٔ از گوشت هم مے باشد
که قصابان براے فروخت برآویزند ۲ جلاد ۳ ظاهر است ۴ حلیم الطبع متحمل المزاج
۵ اعتراض وارد کردند ۶ یعنی خصائل حلم ورحم را ۰

او حمل نمودند. علاوه برآں باز ہزار گونه عیوب
از برائے یوسف شاه پیدا کردند. مختصرِ کلام در
تحت[۱] امر این قسم پادشاهِ صاحبِ رحم زندگانی
کردن در نهایت درجه ملال افزا مشاهده افتاد
امنائے معزول این نیت مردم را استنباط کردند
غنیمت دانسته فرصت فوت[۲] نکردند. بخیال شورش
و طغیان افتادند و بزودی در قزوین شورشی
عظیم برپا شد. اوّلین سبب شورش میر آخور
معزول بود که در کوچه به خزینه دار کشته راست شده
با وے همراهی کرده پرسید ترا بخدا! میرزا حبیب
بگو به بینم مردم در حق پادشاهِ تازه[۳] ما چه میگویند
میرزا حبیب گفت مردم پادشاهِ تازه را خوش ندارند

۱ زیر حکومت ۲ ضائع و رائگان نکردند ۳ تازه یعنی نو

اوقات شان تلخ است سست رای و بیکاره اش پنداشته اند ‌+

میرآخور۔ واللہ میرزا حبیب عقل مردم از ما زیاده تر است۔ میگویند ترا بخدا! این چه احمقی بود که ما کردیم۔ یک نفر سراج بے رتبه را آوردیم برائے خودمان پادشاه ساختیم۔ بلا بسیر خود باز نمودیم۔ عوض خدمت منصب مان را از دست مان گرفت۔ الآن درمیان ولایت بقدر سگ بازاری آبرو نداریم واللہ که ہمچو رسوائی نمی شد که ما کردیم +

خربنده دار۔ مگر ما پادشاہش کردیم؟ شاه عباس ہمچو فرمود۔ ما چه چاره داشتیم دیگر؟

میرآخور۔ خوب شاه عباس آن وقت پادشاه و

حکمش بر ما روان بود۔ حالا کہ شاہ عباس نیست
ما را چہ مانع است کہ ایں ملعونِ بے دین
را کہ میگویند تناسخی مذہب ہم است از
تخت پائینش نہ اندازیم تلفش نکنیم؟ بعد ازاں
از نسلِ صفویہ یک شہزادہ را بہ تخت بنشانیم
کہ بارے بنا بنجابت سزاوارِ تخت و تاج
بودہ باشد۔

خربندار۔ بسیار خوب حرف میزنی۔ درایں
خصوص من باتو موافقت خواہم کرد۔ امّا ما دو نفر
از دستمان چہ برمے آید؟ برویم نزدِ امیر توپچی
رائے او را نیز بدانیم۔ آخر آں ہم مثلِ ما در
معزولین است۔ (ہر دو میروند منزل توپخانہ) و امیر

لہ یعنی از روئے شرافتِ نسب لہ برطرف شدگان۔

توپخانہ از رفتنِ آنہا خیلے خوشحال شدہ در
کمالِ شوق حرفِ آنہا را گوش دادہ بکلّی در
باب شورش بہ آنہا متفق مے شود۔ میگوید
کہ ایں کار بے رضائے باقر خان سرکردۂ سوار
ہائے چگین صورت پذیر مے شود +

امیر توپخانہ۔ باقر خان با من دوستِ یگانہ است
من گردن[1] میگیرم کہ او را دریں عمل با خودِ مان
یکے[2] کنم۔ مے گویش قضیہ کہ در ایّامِ سلطنتِ
ایں یوسف شاہ بے دین بہ سرِ ما آمدہ است
آخر بہ سرِ تو ہم خواہد آمد۔ پیش از وقت علاجش
را باید کرد۔ یقین دارم کہ ایں حرف بہ او اثر
خواہد کرد۔ چونکہ دیروز در سلامِ عام شاہ بہ سے

---

[1] یعنی ممکن نیست [2] ذمہ دار ہستم [3] متفق کنم +

غضبناک شده سرزنش نموده است که شراب خورده مست برائے نماز خواندن به مسجد رفته است. اگر باقر خان باین امر راضی بشود سرکردهٔ پیاده ها فرج خان نیز راضی خواهد شد چون فرج خان پسر عمو و داماد باقر خان است در هیچ کارے مخالفت او رانے کند. امّا شما به خیزید. بروید پیش بیگلربیگی قدیم قزوین او را نیز راضی کرده گردنش بگذارید که داروغه و کدخداهائے معزول را خواسته درین خصوص گفتگو نموده رائے آنها را نیز بدست به آورید. مفتّنین از همدگر جدا مے شوند. هر یکے میروند کارے صورت بدهند. مطلب خیلے تردد

له به دنبال ... فتنه انگیز این شورش برپا کنندگان

تر حاصل آمده در مدت سه چهار روز همه
منتخب شده ها معلوم شدند و همگی میل[1]
شورش و آمادهٔ غوغا گردیدند۔ قرار گذار[2]
دند که روز شنبه صبح سرای پادشاهی را
احاطه نمایند و داخل اندرون شده یوسف
شاه را ازروئے تخت بزمین افگنده
هلاکش کنند۔ بعد برائے خود شان از نسل
صفویہ یک پادشاہ تازہ بگمارند۔
وقت صبح همان روز مقرره که هنوز درب
سرای پادشاهی کشوده نشده بود سواره
و پیاده زیادی همه مکمل و مسلح اطراف
آن را احاطه کردند۔ یوسف شاه از کیفیت

---

[1] رغبت [2] مقرر کردند۔

خبردار شده فرمود که درها را باز نکنند۔ یوسف
شاه این حرکاتِ نامناسب را از مُلّا باشیٔ
سابق۔ و زمان خان سردار۔ و وزیر و مستوفیٔ
قدیم۔ و منجّم باشی و مولانا جمال الدین که
اشخاصِ صاحب قدرت و آشکار بد خواہِ
او بودند۔ منظور مے نمود۔ بنا بر آں در ابتدائے
جلوس از راہِ احتیاط لازم دانستہ آنہا را
بہ حبس انداخت۔ امّا در مهلکہ[1] از جائے
دیگر باز شد۔ در این حال ہوا خواہانِ یوسف
شاہ خبردار شدہ مُسلّح و با کثرت از دحام
آناً فاناً بہ سرائے شاہی رُو آوردند مقابلِ
منقّبین ایستادہ آغاز نصیحت و موعظہ نمودند

[1] مے دید [2] جائے ہلاک شدن

که این حرکتها را موقوف نمائیند. فائده نداد
کار از صلاح و ندا را گذشت به جنگ و
جدال آغاز کردند. قیامت قیام شد.
طرفین از سر و جان مضائقه نکردند. کار از
تیر اندازی گذشت. دست به شمشیر و خنجر
کرده بیکدیگر حمله نمودند. خون بجائے آب
روان گردید. سه ساعت و نیم در کمال شدت
مجادله و مقاتله طول کشید. قریب شش هزار
نفر از طرفین هلاک و زخمی شد. عاقبت آثار
ضعف و انکسار طرف خواهان یوسف شاه
مشاهده گردید. چون خلق ناشناس پے در پے
از شهر بیرون آمده بدستهٔ مفتنین جمع آمده

۱؎ صلح = ملاطفت دهربانی ۲؎ جنگ و جدل ۳؎ هر دو طرف

بہ کثرت و قوت آنہا باعث مے شدند بنا بر
آن ہوا خواہانِ یوسف شاہ شکست پیدا
کردہ ہر کسے بجوئے سر از معرکہ کنار کشیدند
جان بہ سلامت در بردند۔ متفقین[1] ہجوم
آوردہ در سرائے شاہی را شکستند۔ داخل
شدہ یوسف شاہ را ہرچہ جستند پیدا
نکردند۔ یوسف شاہ مفقود الاثر[2] شد۔ بعضے
گفتند در وقتِ جنگ میانِ ہوا خواہانِ
خود رفتہ با حضور خود آنہا را بہ جنگ دلیر
میکرد۔ در اثنائے جنگ مقتول شدہ بعضے
گفتند پنہان شدہ از میان بیرون رفتہ گریخت
خلاصہ در میانِ مقتولین[3] نعش او پیدا نگشت

---

[1] جمع شدہ حملہ کردہ [2] آنکہ سراغ او گم باشد یعنی روپوش غائب از نظر [3] قتل کردہ شدگان

تا بعد ازاں دیگر کسے او را در جائے نشاں
نداد۔ منشئین سرائے شاہی را غارت کردند
و آنجا بہ بازار ریختند[1]۔ و دکاکین دکاردانیسرا
یغما رفت۔ واز آنجا ہم بیروں آمدہ بکوچہائے
یہود و ارمنی شتافتند۔ خانۂ ہمہ را داغون[2] و
تاراج کردند۔ انواع شرارت و حرکت
بے اندازہ بعمل آوردند۔ آفتاب غروب کرد
ہرکسے بخانہ و منزل خود مراجعت نمود۔ شورش
غوغا ساکت شد۔ فردائے آں روز رؤسائے
شورش از نو روانۂ ارک شدند۔ زمان خان
سردار۔ میرزا محسن وزیر۔ میرزا یحییٰ مستوفی۔
مولانا جمال الدین و منجم باشی را از حبس بیروں

---

[1] حملہ کردند [2] غارت کردند ایں لفظ ترکی باشد۔

آوردند۔ گذارش را نقل کردند۔ پرسیدند۔ اکنون
از نسلِ صفویہ کدام شاہزادہ را سزاوارِ تخت
و تاج مے بینید۔ مولانا جمال الدین گفت کہ
شما را بخدا! بگوئید بہ بینم امروز چندم ماہ است
میر آخور گفت۔ امروز شانزدہ روز از عید نوروز
گذشتہ است۔ مولانا اظہارِ بشاشت کردہ گفت
دیگر غم نخورید۔ شورش ہماں روز واقع شدہ است
معلوم است آفت گذشتہ است۔ ہیچ کدام از
شاہزادگان صفویہ شایستۂ پادشاہی نیست
ہمہ کم ریش [1] و کوراند۔ بعضے را شاہ اسمٰعیل ثانی کور
کردہ است۔ و بعضے را شاہ عبّاس خودش کور کردہ
آنہا دیگر بکار [2] نمی خورند۔ و بہ مصرف ما نمی

[1] جوان وطفل محض ونا بالغ کہ قابل پادشاہی نبودہ [2] یعنی لایق وشایان نمی یافتند

آمدند۔ پادشاہِ ما باز شاہ عباس است۔ میرآخور گفت کہ ما بہ پادشاہیِ اُو خوشنودیم در دورِ اُو بہ ہمۂ ما ہا بسیار خوش میگذشت چہ فائدہ چہ کنیم اُو از تخت و تاج دست کشیدہ از چشمہا پنہان است۔ حالا ہم نمی دانیم کجا است مولانا خندید۔ گفت کہ از تخت و تاج دست کشیدنِ او سبب داشت۔ اینک آں سبب رفع[1] شدہ است۔ ما خودِ مان میدانیم کجا پنہان است ہے رویم مے آریم باز بہ عمارتِ خودش میرسانیم ناگہ برخاستہ آمدند بہ خانۂ کہ شاہ عباس پنہاں بود اُو را از آنجا بیروں آوردہ بہ سرائے شاہی رسانیدند۔ مثلِ اول مالکِ تخت و تاج گردید

[1] رفع و دور شدہ است ۔

و کارها به قرار[۱] سابق صورت گرفت که گویا هیچ حادثه واقع نشده بود.

مصنف گوید

تعجب دارم از حماقت این کواکب که فریب اهل ایران را خوردند و ندانستند که یوسف سراج شاه ایران نبود. ایرانی او را پادشاه مصنوعی[۳] نموده حیله کرده بودند. همچو سادگی و گول[۵] خوردن خیلی عجیب بود. کواکب به اهل ایران تابیده شدند و شاه عباس را کنار گذاردند و یوسف سراج بیچاره بی تقصیر را بدبخت کردند. و بعد هم چهل سال سراسر به سفاکی[۶] و جباری او بی اعتنا[۷] ناظر[۹] شدند.

۱ مطابق، موافق حالت گذشته ۲ دستور اول ۳ ساخته شده ۴ حیله ۵ فریب خوردن ۶ خونریزی ۷ بی پرواه شده ۸ بیننده ۹ نظر کننده.

اد نیٰ علامت جباریٔ شاہ عبّاس این بود کہ
یک پسر خود را بکُشت و دو نفر دیگرش را
کور کرد۔ پسرِ دیگر ہم نداشت تؤ او وارث
او گشت۔ امّا برائے کواکب ہم جائے مذّمت
نیست۔ کواکب را با شخص شاہ عباس عداوتے
نبودہ۔ بہ آنہا لازم اُفتادہ بود کہ پانزدہ روز از
عید نوروز گذشتہ از تخت سلطنت ایران شخصے
را پائین آوردہ بد بخت کنند۔ در آن وقت
در سر تخت سلطنت ایران یوسف سّراج نشستہ
بود۔ بنابر آن کواکب اُو را پائین انداختہ بد بخت
کردند۔ ہرگز بخیال کواکب فطور[1] نمیکرد کہ اہل ایران
آنہا را نقش زدہ خواہند[2] تا بید۔ و عوض پادشاہ

[1] بردل ایشان نگذشت [2] یعنی فریب خواہند داد۔

حقیقی پادشاہِ مصنوعی بزیر صدمہ آنہا خواہند انداخت

منجم گوید

الْعَبْدُ یُدَبِّرُ وَاللّٰہُ یُقَدِّرُ[۱] در صورتیکہ افرادِ انسان فرداً فرداً اسبابِ تقدیراتِ خدائے بودہ باشد مُتَشَکِّلاً ہیئتِ مجتمعۂ[۲] آں صاحبِ ہر گونہ ارادہ و قابلِ انجام ہر نوعِ اُمورِ مُتَخَیِّلہ خواہد بود۔ اجتماعِ نفوس و اتفاقِ قلوب برائے ہر گونہ ارادہ در ہر ایامے کہ تشکیل[۳] پذیرفتہ مُتَحَیِّد شدہ است۔ کأنہٗ[۴] ہو آں ارادتِ مُقَدَّر و مصوَّر

[۱] یعنی بندہ تدبیر میکند و خدائے تعالیٰ ارادہ خود ظاہر میکند [۲] یعنی شکل مجموعی [۳] تشکل گرفتہ و صورت پذیرفتہ است یعنی واقع شدہ است [۴] گویا آں ایں ہر دو لفظ عربی باشد

گردیده و مکرر مشاہدہ شدہ۔ محتاج بہ اثبات نیست لِلّٰہِ دَرُّ مَن قَالَ[1]۔

نظم

تو مغز عالمی۔ ز آن در میانی
بداں خود را کہ تو جانِ جہانی
مجم کوزِ ایمان بے نصیب است
اگر گوید کہ از شکل غریب است
اگر از حق شناس اندر ہمہ جا
ز حدِّ خویشتن بیروں منہ پا

تمت

---

[1] براے خدا است خوبی آنکس کہ گفت یعنی کسے چہ خوش گفتہ است۔

Khums— which means the one-fifth is a tax levied on the following items :—

1. On the booty taken in war.
2. On the metallic mines and minerals.
3. On the treasure found in a public land.
4. On sea-products like pearls and corals.
5. On the profits realized from merchandise.

The income thus derived by the Government is divided into six parts. Three of which are set apart for charitable purposes' known respectively as the portion of the Prophet, the portion of God, and the portion of the Imam. See Querry's *Droit Mussulman* Vol. I. pp. 175—178.

P. 61. l. 15. Add note on 'putting to death one of his own sons.' This was ill-fated but talented Prince Mirza Safi, known as Sam Mirza who was assassinated at the instigation of his father on account of his very great popularity.

END

P. 14. l. 16. Add this note on the Tables of Ulugh Beg.

Sultan Ulugh Beg, the grandson of Timur, was the founder of a large observatory at Samarqand where under his personal supervision were prepared the celebrated astronomical tables associated with his name in 1449 A. D, Vide Encyclopaedia. of Islam i. p. 499.

P. 14. l. 20. Delete one 'of.'

P. 22. l. 19. Add after silence " and suspense."

P. 25. l. 19. Add 'two' before 'witnesses'

P. 28. l. 4. Add 'on foot' after 'forthwith.'

P. 29. l. 11. Read 'this' for 'the' before juncture.

P. 29. l. 15. Read 'parade and procession.'

P. 36. l. 9. Read the first word as 'disappeared'

P. 45. l. 11. Read 'the paralytic and the blind.'

P. 46 l. 15. Add the following note on 'the fifths and dues of the Imam.'

CORRIGENDA AND ADDENDA.

P 1. l. 7. Read 'A. D. 1594' for 'A. D. 1592 circ.' According to *Tarikhi Alam Arai Abbasi* this year the Nawroz fell on the 17th Jamadi'us Sani 1002 A. H. = 10th March A. D. 1594. (Vide Journal Asiatique p. 444 of 1903).

P. 1. note 2. Read 'Lankuran' for 'Lanktan'.

P. 6. l. 4. Add this note on 'elect people';— By this the Persians are implied who belong to the Shia faith.

P. 6. l. 6. Add this note on 'hosts of perdition. By this the Turks are meant who are Sunnis by creed.

P. 7. l. 15. Add this note on "not a drop of blood." Literally 'even the nose of a single soldier ......did not bleed.'

P. 9. l. 14. Read 'holy' for 'nine.'

P. 11 l. 19. Add after 'why' the words 'by reason of his wicked nature.'

P. 12. l. 4. Read 'catastrophe' for 'catatrophe.'

It never occurred to the stars that the people of Iran would trick them by such a stratagem, and that a mock king instead of the real one would succumb to their blow.

The astrologer declares, "Man proposes but God disposes." If members of the human race taken individually can serve as the instrument of Divine decrees, then surely, their united body must be possessed of a will, such as would be capable of bringing to pass every kind of momentous affairs. In every age, whenever a co-alition of souls, and union of hearts have been brought into being the organisation has appeared in the form of a Determined and Personified will. This fact has been repeatedly observed, and does not stand in need of demonstration. How well has a poet put it :—

Thou art the Mind of Universe, so thou art a part of it,
Know thyself, for thou art the life of the world.
The astrologer, devoid of all faith as he is
Pronounces the events as effects of stellar combinations.
View these as effects proceeding from God in all cases
And thus overstep not the limits of thy power.

Author's Epilogue.

I am amazed at the stupidity of these heavenly bodies, so deceived as they were by the people of Iran, that they knew not that Yusuf Sarraj was not really Shah, but only a mock king set up to dupe them. Such simplicity and credulity as allowed the stars to be hoodwinked by the Persians was very wonderful. Strange, too, that they should cling to Shah 'Abbas, consign to his doom poor innocent Yusuf, the saddler, and thereafter for forty years behold with indifference the cruelty and tyranny of the former. Amongst the least conspicuous examples of the ruthlessness of Shah 'Abbas were his putting to death one of his own son sons, and putting out the eyes of two others. Nor had he any other son, so a grandson became heir to his throne. However, there is no reason to blame stars which had no enmity towards Shah 'Abbas. It had become incumbent on them that fifteen days after the Nawroz they should depose an individual from the throne of Persia, and cause his ruin. Yusuf Sarraj was at that time seated on the throne of Persia; accordingly the stars brought to pass his fall and doom.

all beardless and blind, some having been rendered so by Shah Isma'il the second, some by Shah 'Abbas himself; they are no longer eligible, and would not serve our purpose. Shah 'Abbas is still our king."

The Master of the Horse replied: "We are well pleased with his kingly rule, and it went very happily with all of us during his time, but what good is that? Since he has abdicated the throne and crown, and disappered from our sight, what can we do? Moreover, we know not where he is."

Our master laughed and said: "There was a reason for his abdication; lo! that reason no longer exists. We ourselves know his place of concealment. We shall go fetch him, and escort him to his own palace."

All arose and proceeded to the house in which Shah 'Abbas lay concealed, and bringing him forth conveyed him to the royal palace. He resumed his former position as Lord of the throne and crown, and matters settled down into the old course, as if nothing had happened.

and ransacked and plundered all their houses, committing all sorts of outrages and excesses. The sun set. The tumult and pillage ceased, and everyone returned to his abode.

The next morning the leaders of the insurrection set out for the citadel, and having released from the prison Sirdar Zaman Khan, Mirza Muhsin the Wazir, Mirza Yahya the Mustawfi, our master Jamal-ud-din, and the Munajjim Bashi, related to them what had happened, and inquired: "Now which prince of the Safawi family do you consider most eligible for the throne and crown?" Our master Jamal-ud-din said: "In God's name, tell me what day of the month is this?" The Master of the Horse replied: "To-day is the sixteenth day after the festival of Nawruz." Our master, manifesting his delight, said: "Be no longer grieved; the tumult has occurred to the very day; it is clear the catastrophe is over. No one of the Safawi princes is fitted for the monarchy; they are

issuing from the city and joining the ranks of the insurgents, adding to their numbers and strength. On this account the adherents of Yusuf Shah suffered defeat, and each one withdrew himself as best he could from the fray to save his own life. The insurgents, making a rush, broke in the gate of the Shah's palace and entered it, but howsoever they searched for Yusuf Shah they found him not. He had disappeared, and no trace of him was to be discovered. Some said that, during the fight, he had gone amongst his loyal adherents, encouraging them by his presence in the fray, and had been killed in the *melee*; others that he had concealed himself and escaped by flight. The essential point is that his body was not found amongst the slain. Howbeit no one thereafter pointed him out anywhere.

The insurgents plundered the royal palace, and thence, surging into the bazaar, looted the shops and caravanserais; from thence they hurried to the quarter of the Jews and Armenians,

that he had, at the outset of his reign, taken the precaution to throw them all into prison. But the door of ruin opened from another quarter.

At this juncture the well-wishers of Yusuf Shah, being apprised, armed themselves and hurried, minute by minute, in large numbers towards the palace, and confronting the insurgents began to reason with them, and to exhort them to desist from these proceedings, but to no avail. The matter passing beyond the stage of negotiation and conciliation, hostilities and fighting commenced, in the *melee* which ensued both sides were reckless of their lives. From bullets they passed to swords and daggers, and falling on each other, blood flowed like water. After three hours and a half of fierce fighting nearly six thousand men of both sides were killed and wounded. At length the party of Yusuf Shah showed symptoms of exhaustion and defeat; for the ungrateful populace kept

The conspirators separate, and each sets about the accomplishment of this purpose, and they very soon succeeded in their object, as in the course of three or four days all those selected were informed, and, all being disposed for insurrection and ready for the fray, it was settled that they should surround the royal palace on Saturday morning, and, entering the inner apartments, cast Yusuf Shah down from the throne and put him to death; after which they would appoint a new king for themselves from the Safawi family.

On the morning of the appointed day, before the gate of the royal palace was opened, a large number of cavalry and infantry, in complete array surrounded it on all sides Yusuf Shah, being informed of the state of affairs, gave orders that the gates should not be opened. He had, indeed, expected such inequitable actions from the former Mulla Bashi, Sirdar Zaman Khan, the late Wazir, and Mustawfi, the Munajjim Bashi, and our master Jamal-ud-din, who were powerful persons and openly hostile to him It was for this reason

The Commandant of Artillery: "Baqir Khan is my particular friend, and I pledge myself to secure his co-operation with us in this undertaking. I shall say to him: 'The mishap which has befallen us in the days of the reign of this unbelieving Yusuf Shah will eventually fall on your head also. You had better provide against it before-hand.' I am certain this language will be effectual with him, for yesterday, at the public levee, the Shah was angry with him, and rebuked him, because he drank wine and went drunk to the mosque for prayers. If Baqir Khan agrees to join in this enterprise, Faraj Khan, commander of the infantry, will also consent, for he is the cousin and son-in-law of Baqir Khan, and never does anything in opposition to him. But do you two get up and go to the late mayor of Qazwin, and, having obtained his concurrence, engage him to seek the deposed Daroghah[1] and the Kadkhuda to talk the matter over with them, and gain them over also."

[1] *Daroghah*—Town or Police Magistrate and Head of the City Police.

'Abbas, what is there to prevent our casting this accursed freethinker (who they say, too, is a Pythagorean) down from the throne, and putting an end to him? Afterwards we can place on the throne a prince of the Safawi family, who will, at all events, be fitted for throne and crown by reason of his noble origin."

The Treasurer: "You say well. I shall co-operate with you in this respect, but we are only two individuals, and what can we effect? Let us go to the Commandant of Artillery and ascertain his views; he, too, like ourselves is one of those deposed from office."

The two repair to the house of the Commandant of Artillery, who, greatly pleased at their visit, listens most eagerly to their communication, and fully agrees with them regarding an insurrection, but says that this affair cannot be carried into execution without the concurrence of Baqir Khan, commander of the Chagin cavalry.

want to know, what do the people say about our new king?" Mirza Habib replied: "The people do not like the new king; they are having a bitter time of it; they have come to the conclusion that he is imbecile and incompetent."

The Master of the Horse: "By Allah! Mirza Habib, the people have more sense than ourselves, they say truly. In God's name! what folly is this we have committeed, to have brought forward a low saddler, and made him our king? We have drawn trouble on our own heads In return for our services he has deprived us of our posts. Now we are no more esteemed in the land than the street dogs. By Allah! nothing could be more ignominious than what we have done."

The Treasurer: "Nay, we made him king by Shah 'Abbas' command: what choice had we then?"

The Master of the Horse: "True, but Shah 'Abbas was then king, and his orders were binding on us. But now that there is no Shah

had come to a strange pass indeed. At first they said: "Undoubtedly this new king is very clement and forbearing[1]" Afterwards they took to criticizing his mildness and humanity, and attributed this conduct to an indolent disposition and weakness of character. Furthermore, they discovered a thousand divers faults in Yusuf Shah, the upshot of their talk being that life under the rule of a soft-hearted king like this seemed insufferably tedious.

The deposed officials guided the current of popular opinion into this channel, and, taking advantage of the favourable opportunity they saw, harboured designs of tumult and rebellion, and serious disturbances soon broke out in Qazwin.

The originator of these disturbances, in the first instance, was the dismissed Master of the Horse, who, having met the late Treasurer in the street, joined him in his walk and said: "For God's sake, Mirza Habib, tell me, for I

1. *Burd-bar* in the original.

A week had elapsed from the accession of Yusuf Shah, and every day the people had been shown good deeds fraught with justice, and the signs of every kind of well-being were apparent. These were the halcyon days of prosperity and gladness in Iran; an era of happiness and good fortune had dawned. But "*cui bono?*" For the human race the day of happiness is ever transient. What, haply, was lacking or amiss to our father Adam and our mother Eve in Eden that they should have disobeyed God's commands and been driven forth from Paradise? Such is man!

The inhabitants of Qazwin, no longer seeing mutilated portions of men's bodies [1] hanging at the fort-gate every day, nor beholding the wonted spectacle of the executioner putting men to death, gibbeting them, gouging out their eyes, and cutting off their ears and noses, thought matters

1. Mushaqqah-ha-i-adam—The term is not found in dictionaries, but is derived from the Ar. *shaqq* "to split," "rive," "rip open," or "sunder." Shaqqah means a side of butcher's meat.

was formed of men of experience and experts in water-works to confer and consult regarding a water supply for Qazwin, and ordered to submit a written report of their proceedings and recommendations.

At that period, some of the people of Holland[1] occupied a place in the vicinity of the Persian Gulf, and during these days an envoy from them with his suite arrived at Qazwin, with a view to concluding a commercial treaty with the Government of Persia. The envoy and his suite were introduced into the presence of Yusuf Shah, and were charmed and delighted by his wisdom, sagacity, statesmanship, and well-timed courtesies. After fully attaining the object of their mission, the envoy and suite were dismissed with presents, and returned entirely satisfied.

1 The Dutch as well as English and French had established factories at this time at Gombroon, at the entrance of the Persian Gulf. In the year 1622, when the English aided the Persians to drive the Portuguese from the adjacent island of Ormuz, the Shah ordered Gombroon to be named in future Bunder 'Abbas, the name it has since borne.

(4) That the Mayor [1] of Kazwin was a receiver of bribes;

(5) That the Superintendent of Police was in the habit of shelving cases preferred by the poor against the rich;

(6) That the municipal officers neglected the streets of Qazwin,

he dismissed all those officials, and appointed reputable and worthy persons in their stead. Akhwand Samad, the Mulla Bashi, having heard from the Jailor in the prison of the citadel that his post had been given to his rival Mulla Ramazan, died of vexation on the spot.

Yusuf Shah also gave orders that the streets of Qazwin should be widened, and that, for the safety of wayfarers, all open wells in the streets should be covered in. Arrangements were made for hearing and inquiring into petitions, and it was ordered that wheat should be supplied to the poor from the royal granaries. A committee

[1] Mayor—Beglerbegi, a Turki term primarily meaning chief of chiefs.

and sold. The existing laws and conditions of pecuniary transactions were to be abrogated, in order that monied people should not be tempted by the laws customary and in force to receive pledges and grant loans on them, in view to necessitous persons becoming desperate and destitute, and then selling up the property placed in pawn at low prices, in hopes of the persons requiring advances being unable to redeem their property.

As Yusuf Shah knew—

(1) That the Master of the Horse was in the habit of going to the uplands[1] in the summer on pretence of pasturing the royal stud, and committed great oppression on the people of those districts, harrying them and seizing their property and flocks;

(2) That the Commandant of the Artillery drew the whole of the pay of the artillerymen, and did not pay a dinar[2] to any of them;

(3) That the Treasurer mixed false money with the Imperial coinage, and issued the same to the public;

1 Yelaq—The cool summer mountain resorts of the nomad tribes. The winter quarters are termed qishlaq.

2 Dinar—A nominal value equal to one-thousandth part of a qiran.

of State, or the attendants of the royal court. No one was to seek office by means of presents, but to consider good services, loyalty, and devotion as the passport to the realization of such ambitions. The Government revenues of every province were to be handed over to trustworthy persons, there to remain to the credit of the treasury, and the Government expenditure, being apportioned in accordance with the account books, should, at the proper time, be appropriated to that district, and the people entirely relieved from any further demands on account of expenditure. Further, he ordained, with a view to increase the State revenue, that the merchants, gentry, nobles, and princes, as also the literati and Seyyids, and all classes of the population, should contribute one-tenth of their incomes in the towns, and one-twentieth in the agricultural districts. The pay of the soldiery and other Government servants was not to be withheld, such a course being injurious to the State, but was invariably to be paid without any delay from the provincial treasuries The sum of five shahis[1] was to be paid to the treasury from the price of all property bought

1 Shāhī—One-twentieth of qiran.

pressors. He took the management of the courts of justice, which constitute the mainstay of the State, out of the hands of the 'Ulema, and entrusted it to officials of integrity, so that the people should, as regards their law-suits, consider themselves independent of the 'Ulema, who were only to be so far referred to as not to be altogether excluded from the administration. Lists of the charities necessary in each district were to be submitted to four upright persons, and the poor of the province relieved in accordance with these lists, the accounts being submitted to the royal court, so that none should be excluded from charitable relief. He also ordered that the "fifths" and dues of the Imam[1] should no longer be paid, in order that the descendants of the Prophet (blessings on him and peace!) should be saved from the disgrace of begging, and earn their livelihood, like other people, by plying their trades. In this matter, some eminent men of learning showed Yusuf Shah decisions which they extracted from books of the law. Notifications were also sent to the provinces to the effect that in future no one should presume to offer presents or spread reception carpets for the Shah, the ministers

1. See Corrigenda and Addenda at the end.

After making these instructions clear to them, he dismissed the emissaries. He then repeated his commands that the taxation and levy of duties should be reduced to a moderate amount, that the roads should everywhere be repaired, and the requisite bridges and caravanserais built for each stage, that hospitals should be established in every province, and schools opened, that water should be brought to places devoid of it, that it should be considered an incumbent duty to aid and succour widows and orphans, the blind and the paralytic; also, that in the various provinces it should not be permitted to every good-for-nothing, self-opinionated person to enter himself on the roll of the 'Ulema, but in each particular case the sanction of the Mulla Bashi must be obtained, and in no place was the class of the 'Ulema to be allowed to be in excess of wha would suffice for the requirements of the popul lation. He also granted fixed allowances from the public treasury for all the 'Ulema sufficient for their support, to the end that, being in receipt of Government grants, they should become well-affected to the State and cease to denounce the Government officials and royal servants as op-

Damghani? Whither have the flocks, the retinues of Salim Khan Qarsguzlu betaken themselves? What has become of the possessions of Mirza Taqi Shirazi? Whenever the monarchs of Iran have perceived that any person of high degree has amassed great wealth, it has been confiscated by the Government. They know it is the property of subjects and dependants, wrested from them by plunder or in bribes, so they forthwith call that person to account on some pretext, and, stripping him of all he possesses, either put him to death or cast him into misery and destitution. This phase of the Governors of our provinces closely resembles that of leeches which have become swollen from sucking blood; their owner gives them a squeeze, when they vomit all that blood; some die in this way, and some live on in a weak and languid state. If, on the other hand, the Governors be virtuous and content with their lawful fortunes, they will ever retain their rank, be exalted and reverenced in the sight of the people, and honoured by the king, so that they will increase in dignity day by day."

to punishment without being first tried in the religious courts, and that no person was to be mulcted from mere personal caprice. Sentences of death, the mutilation of ears and noses, and putting out of eyes were to be discontinued. Furthermore, trustworthy emissaries [1] were selected to go and ascertain the condition of the various provinces and the needs of the people, and report thereon. Yusuf Shah summoned these emissaries to his presence and addressed them as follows: "Tell the Governors of the provinces from me to fear God, and pass no unjust sentences, to refrain from harassing the people or plundering their property, to accept no bribes, and to rest assured that actions of that sort will, in the long run, lead to misfortune and end in their ruin. They have over and over seen that those who have accumulated wealth by such conduct have eventually perished, or else have encountered utter misfortune, disgrace, and destitution. When possessions have been amassed by such methods in Iran, they have never remained permanently in any family. Where are now the crores upon crores of wealth of Ja'afar Khan

1. Jasus lit, Spies.

arose and proceeded to the sleeping apartment, and they laid out his sleeping gear. He ordered the Head Valet to enjoin the officers of the guard to post sentinels everywhere, according to the previous practice. Then he got into his bed and went to sleep, and the Chief Eunuch and Valet went to their own apartments,

The following morning Yusuf Shah repaired to the levee room and sent for Mulla Ramazan, Qurban Beg, Mirza Jalil, and Mirza Zaki, persons he counted amongst his friends, and in whom he had perfect confidence in every respect He conferred the post of Mulla Bashi on Mulla Ramazan and the Sirdarship on Qurban Beg, with the title of Khan ; the office of Wazir he entrusted to Mirza Jalil, and appointed Mirza Zaki to the rank of "Mustawfi," and abolished the post of Chief Astrologer altogether, as he considered that function detrimentary rather than advantageous to the State and Religion.

The Shah directed that despatches should be sent to the Governors of all provinces, containing stringent orders to the effect that in future no Muslim was on any account to be subjected

turned to the first room, found golden candle-sticks lighted up, and a princely repast spread out. Having first performed ablution, and said the evening and bed-time prayers, he sat down to table, and the servants presented various kinds of dishes. The Shah ate his fill, and they cleared the table. Then they brought ewer and basin, and the Shah washed his hands. They brought coffee, which he drank, and a "Qaliyan,"[1] which he smoked. Thereupon the Farrash Bashi entered and reported having carried out his orders. The Shah said: "Very well, you can go." After that Agha Mubarak returned to report the delivery of the things, and said: "The wife and daughters of the Shah were highly delighted with the presents sent them. They had no anxiety about you; on the contrary, they were so very pleased and joyful at this unlooked-for event that they jumped and danced in their exceeding delight." So the Shah's mind was at ease regarding his wife and children. He continued to question the Chief Eunuch and Head Valet regarding the particulars of the surroundings, until it was the hour of four,[2] when he

1 Qaliyan—The Persian water-pipe.
2 i.e. four hours after sunset

It was a large room with boxes ranged on every side Opening the lids of these, they showed the Shah some wonderful and rare jewellery and rich ornaments; amongst them were Kashmir shawls of great value, beautiful ladies' dresses, rich silken robes, brooches, earrings and finger-rings of diamonds, and necklaces of choice pearls.

Yusuf Shah had three daughters, the eldest fourteen, the middle one twelve, and the youngest eight years old; he had also two sons, six and four years of age. He selected for each of his daughters a brooch, two ear-rings a ring, a neck-lace, a dress, and a shawl head-dress; for his wife he chose a shawl head-dress and suit of apparels. Giving these to the Head Eunuch he said to him: "Take these to my old house, in the second street of Qazwin, and deliver them to my wife, and tell her not to be at all uneasy about me, and send my sons to me here to-morrow." Agha Mubarak gave the articles to two farrashes, who went off with them. The sun set. The Shah having, at the instance of the Chief Valet, re-

of the third room were depicted the likenesses of the Persian line of monarchs. On the walls of the fourth room they had painted pictures of the ancient warriors of Iran, and the Divs of Mazanderan of whom Firdawsi wrote; these were depicted with horns and tails, and engaged in combat. The walls of the fifth room bore illustrations of the wars between Shah Isma'il and his rivals. On the walls of the seraglo apartment they had painted pictures of youths politely offering flower bouquets to maidens, and maidens handing goblets to youths. Every chamber was p ovided with sleeping gear.

Yusuf Shah, having chosen one of the rooms of the seraglio for his own chamber of repose, asked the Chief Eunuch: "Which is the ladies' ornament room?" The Chief Eunuch replied: "That is an upper room, but the door is locked, and the key is with Agha Hasan, the box-keeper." At the Shah's command a valet at once summoned the Box-keeper, and they opened the finery strong-room and showed it to the Shah.

and report to me the execution of these orders."

Asad Beg bows and sets out.

He next summoned 'Azim Beg, the head valet, and says: "See that they prepare the evening meal for me, for I have eaten nothing to-day." The Chief Valet represents: "I have already given directions, and the cooks are engaged in preparing the repast." The Shah said: "Then do you and the Chief Eunuch come and show me the various rooms and ladies' apartments, one by one, and point out which is my own retiring room."

The Head Valet and Chief Eunuch preceded the Shah, and showed each chamber of the "*anderun.*" The floor of the first room was covered with carpets of various patterns and the walls and ceiling embellished with paintings of flowers and plants and rare birds. The second room also was carpeted in like manner, and on its walls were painted portraits of former kings and princes of the Safawi dynasty. On the walls

world-sovereign, he related the whole of the circumstances from beginning to end, to Yusuf Shah The latter further inquired: "Then where is Shah. 'Abbas?" The reply was: "He has disappeared, disguised in the attire of a mendicant, and his whereabouts are unknown."

Yusuf Shah was a man of sense, who had never felt any fears on account of the stars, but this mysterious elevation filled his heart with terror and apprehension. But notwithstanding all such feelings, he saw no possibility of escape by declining the sovereignty, so, perforce, he applied himself to the discharge of the affairs of the State, and the exercise of the royal functions. To begin with, he sent for Asad Beg the Farrash Bashi, and gave him the following orders: "You will at once take with you twelve farrashes and go and arrest Akhwand Samad the Mulla Bashi, Sirdar Zaman Khan, Mirza Hasan the Wazir, Mirza Yahya the Mustawfi, Sadr-ud-din the Munejjim Bashi, and our Master Jamal-ud-din; you will take them and lodge them in the prison of the citadel, and return

and these are my subordinates." Yusuf Shah next inquired: "Then who are those standing out-side?" 'Azim Beg replied: "Those are the ferrashes, who are always ready at your beck and call." Yusuf Shah said: "Go out-side, all of you; Agha Mubarak, let all your subordintes go out, and remain yourself." All pisappeared. Yusuf Shah, summoning Agha Mubarak to approach, said to him: "I perceive from your countenance that you must be a good man. I adjure you by God to tell me what is the origin of this adventure. As you have always been an inmate of Shah 'Abbas' *anderun*[1] it is impossible that you can be ignorant of this matter." Now Agha Mubarak, obliged to be constantly at the door of Shah 'Abbas' apartment ready to carry out his behests, was fully acquainted with the events of the preceding day, and knew all about the consultations which had taken place. He was, in truth, a very ingenious, truthful man, and considering that it would be wrong to conceal the truth from the

1. Anderun.—Inner apartments, penertralia and seraglio.

"Though our Yusuf be not a king of fair ones
Yet he has become Shah of the kingdom of Iran."

When these proceedings had terminated, the Mulla Bashi intimated to the people that they could depart, and all went out of the royal levee hall, leaving only Yusuf Shah seated on the throne, Agha Mubarak with a few other eunuchs, 'Azim Beg, chief valet, with some valets before him, and some farrashes outside the room. Yusuf Shah was lost in amazement, and after a moment turned his face to Agha Mubarak and inquired who he was. 'Agha Mubarak replied: "We are the faithful eunuch servants. I am the chief of them, and these are my subordinates who obey my commands" Then turning to the valets, he asked: "Who are ye?" 'Azim Beg, the head valet, replied: "Your humble servants, the 'Pishkhidmets.'[1] I am the chief of them,

1 Pish-khidmet—Body-servant, valet de chambre, and table-servant.

and said, "give voice to your felicitations"; whereupon a shout of congratulation went up to the heavens. The palace walls re-echoed the sound of the acclamations, and trumpets and kettle-drums sounded joyously. At the same moment a royal salute, fired from the palace, made the heavens ring, and at this signal a salute of one hundred and ten rounds was fired from guns of the fort outside the city. Although, since the times of Sa'adi and Hafiz, the poetic art had greatly declined in Persia, and the verses of the poets were mostly meaningless, mere verbosity and trash,[1] still, on that same occasion, some accomplished poets, gifted with the art of improvisation, were found to celebrate in fine sonnets the auspicious accession of Yusuf Sarraj, comparing him with Solomon for wisdom, with Hatim Tai for generosity, with Rustam for courage. After glorifying his power and likening it to Destiny and Fate, they passed out of sight. The wits of Qazwin found the date of his accession in the following words:

1 Puch in the original.

before. As they marched along, the sound of 'clear the way' 'clear the way' raised in the streets by the attendants made the welkin ring. The whole population of Qazwin, male and female, great and small, came to the windows and thronged the roof-tops to gaze, all from ignorance of the state of the case, being in wonderment. At the gate of the royal palace the ferrashes dismounted Yusuf Sarraj, and the Mulla Bashi and Sirdar Zaman Khan, taking hold of his arms, conducted him with the utmost respect into an apartment of the palace, and seated him on the royal throne. The "Pillars of the State," the 'Ulema, the lords, nobles, and high officials, forming in ranks in front of the throne-room, stood with their hands on their breasts. The Mulla Bashi, having recited a prayer, placed the regal crown on the head of Yusuf Sarraj, then girt his waist with jewelled belt, bound on his arms armlets of precious stones, and placed in his hands a mace studded with diamonds. Then, having recited another prayer, he turned his face to the people

able, and the issue of orders. We are neither mad nor intoxicated, but all of us are in our sound and perfect senses; but the decrees of the Lord Creator are not to be changed. This day all the empire of Iran and the sovereignty thereof are entrusted to you. In accordance with the words of the Munajjim Fazli, vouchsafe to come to the royal palace that your auspicious enthronement may take place." Then, turning to the valets: "Bring the royal robes, and attire the cynosure of the universe in them."

The valets come forward bearing a bundle containing a regal dress, enter the shop, and place the bundle on the ground. They then proceed to divest Yusuf Sarraj of his old garments and attire him in royal robes. As opposition was unavailing, Yusuf Sarraj resigned himself whilst those [illegible] people carried out their wishes. When they had finished dressing him the Mir Akhur led up a horse with jewelled trappings, on which they mounted Yusuf Sarraj, and they all set out for the royal palace with the same procession and in the same order as

eyes for certain, and knew the Mulla Bashi who had spoken these words to be reckoned one of the solid men of Persia, still the affair was so extraordinary and inexplicable that he was in nowise able to realize it. Obliged to return an answer, he at length spoke as follows: "My lord Mulla Bashi! I esteem you one of the solid men of Iran, and I know not whether (God forbid!) you have become insane or partaken of '*bang*'[1] that you address words of this sort to me. I am a poor saddler-boy. What have I to do with throne or crown? I know not, by Allah! to what to attribute your proceedings. I am amazed and dumbfounded, and humbly beg you will leave your servant in peace."

Sirdar Zaman Khan then replied: "To-day you have become the cynosure of the world; we, too, are your slaves and as the dogs of your threshold, and submissive and suppliant expressions to the like of us are no longer befitting. For you lordly command is more suit-

1 *Bang*—An intoxicating decoction from powdered hemp leaves. Also called hashish, whence "hashishin," an epithet applied to the followers of the old man of the mountain, which some consider the origin of the English word assassin.

over their backs, headstalls bespangled with gems, breast-plates sutdded with pearls, and emerald ornaments hung round their necks Next came the Mulla Bashi, Sirdar Zaman Khan, the Wazir, the Mustawfi, our master Jamal-ud-din, the Munajjim Bashi with the honourable 'Ulemas, the great lords and dignitaries, the nobles, the high officials, followed by a body of infantry. A detachment of cavalry in full array brought up the rear at leisurely pace.

As soon as they arrived opposite Yusuf Sarraj's shop all came to a halt, and the Mulla Bashi and the Sirdar came forward and bowed to Yusuf, who stood up and made obeisance in great astonishment. The Mulla Bashi then addressed him, saying: "Master Yusuf, by the gracious decree of fate, you are to-day King of Iran. Shah 'Abbas has now vacated the royal throne. Vouchsafe to confer on us honour and good fortune by coming to the Royal Hall of Audience, that your auspicious enthronement may there be accomplished."

But Yusuf Sarraj, ignorant as he was of the circumstances, was utterly astounded, and although he saw all the "Pillars of the State" before his

and distress. For that year was one of drought, and in most of the districts of Qazvin no rain had fallen, so that cultivation was impossible, and this had occasioned dearness. Yusuf's words were: "I am astonished at this Government, which is able, in a thousand ways, to bring water into Qazvin, but is so steeped in neglect that it does not give the slightest consideration to this work, heedless alike of the condition of the people and the embellishment of its capital."

At the juncture a cloud of dust arose from the west of the Maidan, and Yusuf Sarraj, needle in hand, raised his head and perceived that a large crowd was coming up, but it never occurred to his mind that this procession and parade were on his account. First came twelve pursuivants in their liveries, wearing four-cornered hats; after them twelve standard-bearers carrying the royal banners; then came a band of [illegible] with [illegible] on their heads, and a body of footmen carrying [illegible]. Behind them came the [illegible][1] with Turkoman led-horses having jewelled saddle-cloths thrown

1 Mir Akhur.—Superintendent of the royal stables

The marriage contracts of all the other ladies having been resolved as between them and plain 'Abbas, son of Mohammad, the Shah directed the Chief Eunuch to take them all forthwith to a house that had been prepared for them at the entrance of the sixth street of Qazwin, and, leaving them there, to return himself to the royal palace. Thereupon 'Abbas, son of Mohammad, issuing forth from the Harem, went on his way and vanished out of sight.

The shop of Yusuf, the saddler, was situated to the east of the Maidan (plain) of the Shah's mosque.[1] At two o'clock in the afternoon Yusuf, after duly performing the afternoon prayers, was sitting employed in preparing a leading halter which a customer had ordered for delivery that day, wishing to finish it so as not to break his promise. Two of his friends were sitting in front of him, listening to his conversation. He was deploring the dearness prevailing in the town, and affirming that the hapless poor were this year in great straits

1. This mosque, which is one of the best in Persia, was begun by Shah Isma'il and completed during the reign of Shah Tahmasp. A beautiful avenue connects it with the palace. Vide Chardin *Voyages* i, 313.

Both were instantly dismissed. One of them was a Georgian girl whom the Governor of Georgia had sent as a present to the Shah. The very next day she set out with her cousin, taking with her all her jewellery and wearing apparel and a large sum of money, and returned to her native land. In Georgia her story was disbelieved; it was thought she had fled, and it was in contemplation to send her back to Persia. I know not what occurred to cause her case to be forgotten, but this girl eventually married a Georgian youth, and passed the remainder of her life in Georgia.

The other heart-ravisher was the daughter of a merchant of Qazwin. She had been betrothed to a good-looking youth, but the Shah's agents had laid hands on her on account of her beauty and having exacted choice goods from her father had introduced her into the royal Harem. Perceiving, in the position of affairs described, the means of attaining her own desire, she returned to her father's house and was united to her betrothed.

deeds of divorcement had been read, Khwaja Mubarak tore up the marriage contracts by order of the Shah, who, turning again to the ladies of the Harem, said: "If any of you, content to endure poverty with resignation, will accept me, 'Abbas, the son of Mohammad, for husband, I will renew the contract of marriage with her."

Nearly all the ladies agreed to re-espouse the Shah, for he was young and very handsome, and, moreover, the ladies thought it was merely a matter of jest and pleasantry, and did not for a moment believe that Shah 'Abbas could become plain 'Abbas, son of Mohammad. But amongst them were two fair charmers who had entered the Shah's Harem against their will. These two made the following appeal, very bashfully and in a low voice: "We have regarded the high honour of being wedded to the Shah as good fortune, and have derived the utmost pleasure from our high position, but now that we are to be debarred from this enjoyment, it will never suit us to espouse 'Abbas, the son of Mohammad."

from doing so, and checked their merriment. Thereupon the Shah commands the Head Eunuch: "Bring Mulla Rasul and two of his associates." The Mullas, who were already in attendance outside, entered the presence, and the Shah signed to them to be seated. Then turning to the ladies he says: "My dear couch-fellows, I am extremely sorry to announce to you that I am no longer king of Iran, no longer the possessor of wealth and palaces, or able to maintain you elegantly dressed and bedight, in luxurious apartments. I am now one of the rank and file of the people, poor and destitute. Needs must I read your divorces, and set you all at liberty to choose whomsoever you may feel inclined for." Then turning to Mulla Rasul: "Proceed to carry into effect the formal divorcement of these ladies." Mulla Rasul reads the form of divorce of them all, in presence of the witnesses he had brought with him. When the fair ladies of the Harem saw what a strange thing had befallen, they were greatly alarmed and agitated, and not knowing how matters stood, failed to understand the case, and were lost in amazement. When the

ceremony, and, having seated him on this throne. regard him as absolutely your king. Woe betide anyone who swerves from obedience to this command of mine, or fails in allegiance to that person!"

The Shah having concluded his address, removed the crown from his head, and placed it on the throne. Then, having taken off his sumptuous robes, putting off his sword and belt and having donned old, worn-out clothing, he turns to the people and says: "Now I am simply a common individual, a poor man, by name 'Abbas, son of Mohammad. Seek me no more, for you will not find me. Farewell, I am off. *Exit.*

The assembled people were amazed and were at a loss to account for this state of affairs.

The Shah proceeded thence to the Harem, and by his orders all the ladies assembled in one room and there awaited his Majesty, who appeared before them in those same old garments The beatuies of the Harem, seeing him in this garb, felt inclined to burst into peals of laughter, but the Shah's stern looks and bearing restrained them

girt to his waist, and, entering the Durbar room, which, raised a cubit's height above the level of the ground, is open in front and without screen or anything to intercept the view of the people, ascended the throne and took his seat. Then, turning his face towards the assemblage, his Majesty addressed them as follows: "O people! It is now the seventh year that by the will of Almighty God I have been your king, and have to the best of my ability shown kindness and favour to each and all of you. I, too, am very well satisfied and pleased with you, as, from the affection you bear to the Safawi family, you have manifested loyalty and fidelity towards me. To-day, for certain reasons which I consider it unnecessary to impart to you, I am obliged to relinquish the sovereignty, and make over the throne and crown to one who is more fitted and adapted for this position than myself. This person will be indicated to you by Sirdar Zaman Khan, the Wazir, the Mustawfi, our master Jamal-ud-din, and the Munajjim Bashi. You must all go and bring him here with the utmost pomp and

Khalid, after which he returned to Qazwin, because, from being the capital this handicraft seemed to be more in demand there. On arrival at Qazwin he chose a wife and opened a shop. Being himself a man of gentle disposition and blameless life, his mind was constantly troubled by the unseemly conduct of the Mullas and officials. and he was unable to restrain his tongue from reproaching and denouncing them. Although his concern about such matters won him sincere friends and well-wishers, yet in the end it was the cause of his undoing.

The next day, in accordance with the Shah's command, all the nobles, the officers of State, the 'Ulema, the princes and officials, from Kadhuda to Wazir, assembled in the Royal Hall of Audience at two hours before noon, and each person having taken his appointed seat, they all awaited the Shah's appearance in perfect silence. Whereupon the Shah appeared, wearing the crown on his head, a jewelled mace in his hand, diamond armlets on his arms and sword and dagger set with precious stones

It is now necessary to tell you who Yusuf Sarraj was. He was the son of Karbalai[2] Salim, a peasant of one of the villages of the Qazwin. This Karbalai Salim, being a religious, God-fearing man, wished his son to become a Mulla and join the fraternity of the 'Ulemas. He accordingly brought him, in the days of his youth, to the town of Qazwin, and put him to school, where he remained some years, until he grew up and became conscious of a matured intellect. With a view to acquiring knowledge, he then went to Ispahan, and thence, after some years, to holy Karbala, where, in the assemblies of the honoured 'Ulema, he set about completing his studies and during a prolonged residence in that holy place he became well versed in all the learning of Islam. As he saw through the charlatanism of the Mullas in many matters, he conceived a repugnance to this class, and had no desire to enrol himself in that crew. Returning from *Karbala he went to Hamadan, and* there, being then forty years of age, he occupied himself for one year in learning the trade of saddler, under a master of the craft named

and throne to this accursed wretch, so that, having met with his deserts through the planetary influences, he may descend to the nethermost hell."

The members of the Council unanimously approved and corroborated this view, and vociferously exclaimed, "Yusuf Sarraj, the son of a burnt father, is fully deserving of death, and a meet subject for the celestial wrath."

The Shah, pleased and happy: "I consent to his immolation; to-morrow this plan will be acted on and completely carried out." He then dismisses all the members of the conclave, and the Council breaks up.

Possibly the readers of this narrative will regard it as a fable, and, incredulous as to the occurrence of the events, assign them to fiction. In that case, I trust they will peruse the narrative of the events of the seventh year of the reign of Shah 'Abbas, contained in the "Tarikh-i-'Alam-Ara."[1]

1. The name of a well-known history of Persia composed by Iskandarbeg Munshi. See my Catalogue of Kapurthala Mss. No. 3

religious judgment[1] and wrong to give 'fifths' and the Imams' dues, and asserts that the 'Ulemas disapprove of the common people being guided qy the opinions of demised Mujtahids, in order that their own market mav be brisk. He, moreover, impugns even the sublime Government, as if all the officials from Kadkhuda to Shah were tyrants and highway robbers, from whom no benefit accrues either to the country or to the Faith; who are ever mulcting and punishing the hapless people merely in the indulgence of their own sensual inclinations, and are never guided in their conduct and act by law or rule. In short he attributes to those persons the behaviour of bullies and highwaymen. It is also alleged that he professes belief in the doctrine of transmigration of souls. This suppliant for the endurance of the sublime Governmen deems it advisable that your Majesty should transfer the crown

1 *Ijtihad* lit. means to exert one self to the utmost to attain an object, here technically to form an independent opinion on religous questions. Its opposite is *taqlid*, i.e. imitation. Vide Encyclopaedia of Islam vol. *sub voce.*

"Have you in view any evil-doer, deserving of death according to the religious law, to whom I may transfer the crown and throne?"

The Mulla Bashi: "May the Ruler of the Universe vouchsafe a long term of natural life to your Majesty! In this city of *Qazwin* a good-for-nothing fellow has been discovered, than whom no one on the face of the earth is more wicked and deserving of death. He is known by the name of Yusuf the Saddler (Sarraj), but where he was brought up is not known, only that at the present time he is residing in the city of Qazwin, and having gathered round him a number of followers drawn from the lowest dregs of the population, is incessantly attacking and denouncing the illustrious literati[1] and the ministers of the religious law. This accursed wretch is, indeed, constantly telling his disciples in the plainest terms that the honoured literati are in the habit of gulling the common people. As an example of his doctrine, he holds it unnecessary to use

[1] Literati—'Ulema, the learned in religious law.

of this stratagem, nor suspect that your Majesty has only temporarily abdicated and lent the throne and sceptre to another ; so that the malefactor seated on the throne may be imagined in verity as their monarch. And it is also necessary to divorce the ladies of the Harem, to tear up their marriage contracts, and ask them whether they are willing to renew them, and wedding anew 'Abbas, son of Mohammad, no longer Shah but merely a private individual like others, be satisfied with a life of proverty and resignation. Whosoever consents let her marriage be renewed in the name of 'Abbas, son of Mohammad, and the contract written, and let any who are not willing be at once allowed to depart." So the *Munajjim Bashi* found deliverance from death. The lines of care at once disappeared from the Shah's face, and his pallor gave place to ruddiness. A chorus of praise of the consummate wisdom of our master Jamal-ud-din went up from the members of the Council.

The Shah, turning a radiant and smiling countenance towards the Mulla Bashi, inquired:

astrologers should be ignorant of or unable to deal with this crisis, to wait on your Majesty, in order to inform you and point out the measures necessary for averting the danger."

The Shah, radient with delight: "My lord, we have just been discussing this very matter; we are apprised of the impending occurrence; tell us, then, how to ward off the danger."

Our master Jamal-ud-din: "During these days of ill omen, that is to say, until fifteen days shall have elapsed after the festival, your Majesty must relinquish the throne and sceptre, and make them over to a criminal deserving of death, you yourself disappearing from the sight of the people. In those circumstances that criminal being *pro-tempore* actual monarch of Iran, the evil effects of the stellar influences will fall on his head; after which, when the event has happened, and that criminal temporarily in possession of the throne and sceptre shall have perished therefrom, your Majesty will come forth from concealment, re-ascend throne, and reign in all prosperity and happiness. But it is essential that not a single person of the people of the land shall be aware

and experienced than himself in the science of the heavenly bodies.

The Shah accorded permission, but before the Munajjim Bashi got out, Agha Mubarak entered and announced: "Our master Jamal-ud-din[1] craves the honour of audience of your Majesty."

The Shah: "Call him in." Then to the Munajjim Bashi: "Remain a while where you are."

Our master Jamal-ud-din, having entered the apartment and duly paid his respects, sat down at a sign from the Shah, and spoke as follows: "May your Majesty be preserved from all danger! Although your servant has latterly been prevented by old age from attending at Court, and forced to elect retirement, still, as at the present season that is to say during the fifteen days succeeding Nawroz, there seems, from the conjunction of Mars, and Scorpio to be probability of of great catastrophe befalling your Majesty's person, I have, therefore, considered it my duty, lest the younger

1 Mawlana Jamal-ud-din—A Shia divine. Celebrated for lerning and piety. *Moula-na*, our lord or our master; syn. with Seyyid.

spared, and that he be questioned as to the remedial measures by which the catastrophe may be averted. If he fails to reply as required, then is he guilty and deserving of death. It is for your Majesty to decide in the matter"

The Shah, to the executioner: "Very well. Suspend the execution: leave him there, and retire." Then to the Munajjim Bashi: "Accursed wretch! instantly devise means of averting this calamity."

The unfortunate Munajjim Bashi, in evil plight, knew no remedy against the occurrence, but in fear of death and mortal terror, he dared not avow this, and said: "May I be your ransom! The remedy is possible. Grant me an hour's respite that I may go and consult the Tables of Ulugh Beg, and return to communicate the result"

Now nothing was ever recorded in the Tables of Ulugh Beg *about* averting accidents of this sort, but the Munajjim Bashi wished, by this pretext, to gain time to have recourse to his preceptor, our lord and master, Jamal-ud-din, and consult him, knowing him to be more learned

of that news of ill omen, and, the incitation of the Mulla Bushi fanning the flame, his Majesty, falling into a towering passion, called out angrily to the Chief Eunuch : "Send a farrash at once to bring the Munajjim Bashi."

The Munajjim Bashi is brought in.

The Shah, seated knees akimbo, and regarding the Munejjim Bashi like an angry lion : "Son of a burnt father! So you threaten me with calamity from the *stars*, and conceal the remedy! Exectioner!" (In the twinkling of an eye the dreadful executioner appears, dagger in belt, cord in hand. The soul of the hapless Munajjim Bashi bounds, and he trembles like a leaf.) "Strike the head off this vile cur."

Sirdar Zaman Khan, though of the fraternity of the sword, was, nevertheless, a very kind-hearted man. Pitying the condition of the Munajjim Bashi, he stands up and says : "May I perish for you! After they have struck this cur's head off, of whom shall we inquire about the means of warding off the threatened calamity? By the honour due to my grey beard, I, your humble servant, would urge that his life be

have frequently been fulfilled, but they themselves are unprincipled liars. Let his Majesty summon him and demand the specific by means of which this impending catarophe may be averted, and if he excuses himself let his head be struck off."

It is evident that the Mulla Bashi had an old-standing grudge against the Munajjim Bashi, and seeing in the situation a fine opportunity for accomplishing his purpose, wished to burn his enemy's father and the whole body of astrologers. In sooth, however, let us not be unjust. The Munajjim Bashi must, on his side, have acted very foolishly, for why should he have imparted such alarming intelligence to the Shah, and so cause all this discussion, and bring destruction on himself! It seems that the Munajjim Bashi, when afterwards questioned on this point replied: "I was afraid that if I were not the first to communicate this information to Shah it would be imparted by other astrologers, and the Shah would have thought me an ignoramus, and I would have been dismissed from my post."

Seemingly the Shah had become unfovourably disposed towards the Munajjim Bashi on account

ascend the pulpits of the various mosques and proclaim therefrom that those traditions do not apply to the Safawi dynasty, for it descends from the family of the Prophet and of the Imams, and it is plain that the Imams (the peace of God be on them !) uttered those traditionary sayings concerning others, and not in reference to their own descendants. But now that his Majesty is in peril from the influences of the stars, my heart, from sorrow, is like a fish grilling in a frying-pan, and it appears to my limited comprehension that the accursed Chief Astrologer himself, who understands better than we do how to deal with this matter, has acted treasonably towards his Majesty in revealing the danger impending from the stars without disclosing the means of averting it. The question certainly suggests itself to one's mind—when he has shown the poison, why should he conceal the antidote and withdraw himself ?

"The Prophet, on whom be God's blessings, said : 'All astrologers are liars. I take this saying to refer to their dispositions rather than to their knowledge, for the predictions of the wretches

whole of the Sunnis into the right path of the religion of the twelve Imams, so that now, through the grace of God and my sanctity, there are not more than five or six Sunnis to be found in all Persia. I am highly pleased, too, with the people of Persia in this respect, insomuch as at my mere requisition they forsook the ancient faith of their forefathers and submitted themselves to my guidance. So much so, that I was desirous of trying my hand on the Jews and Armenians, in view to turning them also to the Shi'ah faith, but some well-meaning persons thought it best not to undertake this, and as after all there are Jews and Armenians in every country, it matters not if a few remain in ours also. Further, in this land of Islam, in accordance with the perspicuous traditions, the possessor of the throne and crown is not considered entitled to that ultimate degree of obedience and reverence which, according to the learned Mujtahids,[1] is due only to the Imam, and the representatives of the Imam. I, however, wrote to the preachers in all the provinces, directing them to

1 Mujtahid—Doctor of Divinty and Law. Formerly a degree conferred by the colleges Judge of a religious court.

respect; and although the officers and men of the army have been kept in arrears of their pay, still, thank God! from the prevalence of peace and tranquillity and exceedingly low prices in Irak, they have not much felt the want of their pay. The skill and resource which your servant is endowed with are ample to enable him to discharge duties of this sort with honour and credit; but to avert the penetrating influence of the heavenly bodies, his intellect is of no avail."

It being now the *Mulla Bashi's* turn, he speaks as follows: "May the blessed Lord, for the honour of the nine Imams, protect the person of his sacred Majesty from all earthly and celestial misfortunes! The loyalty and fidelity of this suppliant for the perpetuity of the victorious Government, under the noble Safawi dynasty, transcend description. When I attained to the rank of Mulla Bashi, in the time of your Majesty's august father, half the people of Persia, nay, even half the inhabitants of the capital, were Sunni By judicious exhortation in the first place and secondly by stern commination, I have led the

Miraz Yahya, the Mustawfi, speaks: "Forasmuch as this unworthy servant was brought up by the Wazir, is of the number of his relatives and has through the blessing of his existence attained his present rank, I accordingly altogether follow his excellent example and laudable principles in evincing loyalty and devotion, and make the following representation before the ground under your Majesty's auspicious feet. The pay of the forces and of the inferior officers is, by your Majesty's command and by my instrumentality, paid from the revenues of the provinces. When a deficit, as stated by the Wazir, occurred in the public treasury, I also was grieved on that account. So, whilst in order that the illustrious Government should not be discredited by stoppage of the salaries of Government servants, the orders for payment of the salaries were duly signed and issued to the various provinces, I sent at the same time secret written orders to the governors of provinces to withhold payment of the salaries, unless receiving my separate orders in writing. By this device the public treasury has been replenished, and there is a vast difference in that

his troops, famished and dejected, were reduced to great straits, he saw no escape from his dilemma but to beat the drum of retreat and fly from Tabriz. By this strategy the kingdom of Iran was saved from the invasion of the foreign hordes. The destruction of the roads and bridges had proved so advantageous that even after the flight of Bakr Pasha the Persian Government considered it inadvisable to reconstruct them, or to re-establish the prosperity of the places I had caused to be laid waste, in order that foreign armies should be unable to invade the soil of Iran; and even up to the present time they remain in the same condition. By these means, whilst not a drop of blood of a single soldier of the sublime Government was shed, the whole of the victorious army was preserved safe against the fierce violence of our hostile neighbour. In affairs of this sort, then, the old mastiff of the glorious threshold is by no means without resource, but as regards resistance against the stars, his limited wisdom is unavailing to devise a remedy."

The Shah's terror increases.

father entrusted the command of the Persian forces to me. Although our troops were not less numerous than those of the Turks, I was nevertheless loth to expose the forces of the 'elect people' to the risk of destruction in encountering the hosts of perdition. I accordingly issued orders that, from the Turkish frontier to the further extremity of Azerbaijan, all the crops of the peasantry should be cut, their cattle driven in, and all the roads and bridges along the route destroyed. So when Bakr Pasha crossed our frontier, whilst not seeing a single man of our army before him, yet he found the roads so destroyed and deserted that he was quite unable to move forward his artillery, which he was obliged to leave at the frontier. Pushing on with his cavalry and infantry, it was only after experiencing all sorts of difficulties and hardships that he succeeded in reaching Tabriz, and no matter in what direction he sent his cavalry in search of provisions, not a grain of wheat or barley, not a single cow, nor a sheep were they able to bring in. So after three days, during which

which every State official, on appointment to the government of a province, pays a sum of money proportionate to his means to the treasury by way of *Pishkash*[1] Moreover, whenever your Majesty honours a noble by visiting his house, the master of that house has to add presents of costly stuffs to his money offerings. By such expedients, now that it is the seventh year of your Majesty's reign, the public treasury is, thank God! well filled with money. As regards the administration of the business of the Ministry, therefore, your humble servant cannot be accused of any shortcoming; but in face of the prevailing influences of the stars I am powerless and bewildered."

Sirdar Zaman Khan next delivers himself as follows: "Although [it is known to you all] this servant has whitened his beard through devotion and assiduity in the service of the illustrious Government, still I may cite an instance: Ten years ago, when the Turkish forces, numbering nearly 70,000 men, under the leadership of Bakr Pasha and Marchi Oghli, were preparing to invade the soil of Iran, your Majesty's illustrious

1, *Pishkash*---Present.

a catastrophe, so that, after due consideration of the matter you may devise an expedient, and suggest an advisable course. This being a special council, you have my august permission to be seated, and proceed to deliberate on this affair."

These personages having obeyed the Shah's commands, his Majesty proceeds to inform them of the intelligence communicated by the Chief Astrologer, and asks their advice as to the best means of guarding his own person against this catastrophe. All are struck with astonishment. Then, after a moment's silence, the Wazir Mirza Mohsin delivers his opinion in the following terms:—

Wazir Mirza Mohsin: "The loyalty and devotion of this humble servant towards the illustrious Government are unquestionable. Your Majesty will, not doubt, recollect to what degree the treasury became deplenished in the time of your august father, owing to the incompetence and neglect of my predecessors in the Wizarat. From the day that this important function was entrusted to the vigilance of your servant, I organized measures for keeping the treasury replenished, in accordance with

one distraught ; but after a few minutes he raised his head and said to Mirza Sadr-ud-din, "Very well you can go."

The Chief Astrologer bowed and retired, and the Shah remained alone in deep thought for half an hour, after which he turned to Agha Mubarak and said, "Send a farrash [1] to summon to my presence Mirza Mohsin the Wazir, the Sirdar Mirza Zaman Khan, Mirza Yahya the Mustawfi,[2] and Akhwand [3] Samad the Chief Mulla[4].

The eunuch goes out and despatches a farrash, who brings the persons designated, who,after receiving permission to enter make their bows and await orders.

The Shah: "I have summoned you to hold a consultation regarding the means of averting

1 Farrash—Lit. "spreader," post-classical intensive noun from the 'Arabic root *farasha*. One who spreads carpets, beds, mattresses, etc, and keeps them in order. In Persian establishments the farrashes are messengers, ushers, and domestic police to inflict punishments. Cf. my Lankuran p.1. n. 2.

2 Mustawfi—Minister of Finance or Chief Paymaster and Auditor of Accounts.

3 Akhwand—Dominie.

4. Mulla Bashi—Ar. Mawla. The Mullas are the religious teachers and priests. It is a title often prefixed to names of learned men.

The Shah, signing to Salma Khatun to retire to the ladies' apartments, says to the Chief Eunuch "Tell him to come in."

The Munajjim Bashi, having entered the Shah's presence, and bowed respectfully—

The Shah : " What is it, Mirza ?"

The Munajjim Bashi: " May Heaven guard your Mejesty ! It appears from the courses of the stars that, fifteen days after Nawroz, Mars will be in conjunction with Scorpio, and the first result of this malign conjunction will be that in an Eastern land—probably Iran—a great catastrophe will befall the reigning monarch. I have therefore considered it my duty, as the devoted well-wisher of this sublime Court, to give your Majesty timely warning of this aspect of affairs."

Now at that time the Shah was not, at most more than twenty-two years old, and it is well known how sweet, how dear, and how precious life is at that youthful age, more especially in the case of one enjoying the exalted position of a Sovereign. The communication of the Chief Astrologer caused the youthful Shah extreme terror, so that he suddenly turned pale, and demeaned himself like

سراج دین ساز

THE STORY OF YUSUF SHAH, THE SADDLER.

The remarkable incidents here narrated happened in the early years of the rule of the Safawid, when, on account of the occurrence of certain events Mohammad Shah Safawi had abdicated in favour of his son, Shah 'Abbas the First.

The scene is laid in Qazwin[1], in the seventh year of the reign of Shah 'Abbas (A.D. 1592, or *circa.*) It is the beginning of spring, three days after the Nowroz[1] and about three o'clock in the afternoon. Shah 'Abbas the First is sitting in the palace, enjoying the society of his beloved Salma Khatun.

Agha Mubarak the chief eunuch, raising the curtain, and bowing respectfully, announces: "Mirza[2] Sadr-ud-din, the Munajjim[3] Bashi, solicits the honour of paying his respects to your Majesty on an urgent affair."

1 Qazwin—Capital of Iraqi 'Ajam, founded by Shahpur.

1 Nawroz – Vernal equinox. Persian national fete of the new year, of Zoroastrian origin.

2 Mirza—From Amir Zadah. Prefixed to names it is a simple title of respect equivalent to Mr.; after a name it signifies a royal prince; alone 'secretary.' Cf. my Laustan p 31 n. 1.

3 Munajjim Bashi– Chief astrologer rather than astronomer is meant here.

divorced all his wives, and delivered up his realm to a heretic named Yusufi (not Yusuf as in this story), a saddler by profession who had given offence to the clergy by his rather too fearless expressions of opinions on matters religious, and his outspken diatribes on the existing evils of administration.

Having been proclaimed a ruler of Persia, and installed into the throne of royalty with great pomp, Yusufi reigned for three days with much vigour and ability, during which time he spoke and acted, in the words of this historian 'like the very devil.' When the period of danger was over, the heretical saddler was driven from the throne and Shah Abbas resumed sovereignty. (Vide also Syke's History of Persia Vol. II. p. 259).

Bouvat to form part of the well known series (Bibliotheque Oriental *Elzeverienne*) of Ernest Leroux (No. 81 of the series). *Mard-i-Khasis* (No. 3,) of the above list appeared with a French translation by L. Bouvat under the title of *l'Avare* in the Journal Asiatique of 1904. An English translation of the Alchemist (No. 6) accompanied by Persian text is under preparation.

A CRITICISM.

This work is based on an historical incident and is not to be regarded as a mere fiction. It is recorded in the well known history of Persia entitled *Alam Arai Abbasi*, that Shah Abbas the Great (reg. 1587—1628 A. D. was obliged in the 7th year of his regin to abdicate his throne momentarily, under the stress of an imaginary danger with which an unlucky cojunction of stars threatened his life as the calculations of the Court Astrologer foretold. According to the advice of Mulla Jalal Yazdi the Astrologer Royal, the King renounced his throne,

and vocabulary by Messrs W. H. D. Haggard and le Strange in 1882, and was translated into French by M. Cilliere from the original Turki under the title of *Deux Comedies Turques* in 1888, and into German by A. Wahrmand in the well known *Reclam* series.

The Persian texts of, 'The Bear' (No 2), 'the Pleaders' (No. 4) and 'the Sorcerer' (No. 5), have been published with English translations, by Mr. Rogers under the title of 'Three Persian Plays.'

Professor Barbier de Meynard has published the original Turki text along with a French translation of 'the Bear' under the title of "*L'Ours et le Voleurs*" in the *Recueil de textes et traductions*' (Paris 1889.)

'The Pleaders' has also appeared in a French garb as forming part of the above-mentioned "Deux Comedies Turques" by Cilliere, while the Sorcerer was done into French from the Turki text by Lucien

4. *The Pleaders of the Court.* in three acts.

حکایت وکلاے مرافعه

5. *Monsieur Jourdan, the Botanist, and Mast 'Ali Shah, the reputed Sorcerer*, in four acts.

حکایت موسیو ژوردان حکیم نباتات و مست
علی شاه مشهور بجا دوگر

6. *Mulla Ibrahim Khalil, the Alchemist*, in four acts.

حکایت ملا ابراهیم خلیل کیمیا گر

And the present work entitled :—

7. حکایت یوسف شاه سراج و فریفتن اهل قزوین
ستارگان آسمانی را -

The Story of Yusuf Shah, which comes between the fourth and fifth Play, and is written partly in narrative, partly in dramatic form.

The Persian text of the first of the above Plays was edited with an English translation and notes,

INTRODUCTION.

Mirza Fath Ali Akhwand Zadah, (Russian form *Akhundov*), who was a Military Officer of Tartar origin in the Russian Army at Tiflis, wrote a series of six comedies in the *Azari* dialect of the Turki language, as well as a satirical novel about the year 1858. These were subsequently translated into Modern Persian by Mirza Jafar of Qaracha Dagh. These were published in a collected form at Teheran in 1874, and consist of the following six Plays:—

1. *The Wazir of the Khan of Lankuran*, in four acts.

سرگذشت وزیر خان لنکران

2. *The Thief-taking Bear*, in three acts.

حکایت خرس قولدور باسان (دزد افکن)

3. *The Miser*, in three acts.

سرگذشت مرد خسیس

CONTENTS.

lithograph editions of Teheran and Madras. The original Turki text which was published by Lucien. Bouvat along with a French translation in the *Journal Asiatique* of 1903 (Dixiéme serie. Tome I) has been of great service to me in throwing light on many of the obscure and doubtful points in connection with the fixing up of the text accurately a well as rendering the sense into proper Western phraseology.

LAHORE: } K. M. MAITRA.
July 1920. }

PREFACE.

The story of Yusuf Shah, with which ends the collection of the comedies of Mirza Fath Ali Akhwandzada differs materially from the rest, both as regards the manner of the treatment of its subject matter, and the style employed by its author. In the comedies Mirza Fath Ali has pressed into his service a language which is at once free and colloquial, one that is racy of the soil, such as can still be heard spoken in the streets of Tabriz and Tiflis. In this story, however, he gives a curious mixture of a style that is on the one hand neither strictly classical nor purely colloquial on the other, but a happy blending of both. It is this feature of the work which will appeal to the Indian students of Persian literature especially, in as much as the study of a work like this would be more interesting than one written in the severely classical style and more profitable than one couched only in conversational language. But it is precisely this aspect of the thing that renders the task of a translator pretty difficult, especially when we take into consideration the unsatisfactory character of the text of the work as given to us in the